

Handläggare
Mari Ferring
Telefon: 08-508 31 573

Till
Riksantikvarieämbetet

Remissvar angående Riksantikvarieämbetets Plattform Kulturhistorisk värdering och urval

Sammanfattning

Plattformen är ett allvarligt försök att plocka isär och undersöka den kulturhistoriska värderingsfrågan. Innehållet är rikt och ambitiöst, med många infallsvinklar. Speciellt intressant är den övergripande viljan att låta historia och samtid mötas i synen på kulturhistoria. Texten understryker också de demokratiska rättigheterna i förhållande till kulturarvet. Dessa övergripande ansatser finns dock inte på samma sätt med som sammanlänkande faktorer mellan dokumentets delar, vilket leder till otydligheter hur dessa synsätt faktiskt kan få genomslag i praktiken. Frågan kan illustreras genom plattformens definition av begreppet kulturhistoriskt värde. Det finns oklarheter i hur de kulturhistoriska aspekterna och den beskrivna sakkunskapen ska kunna möta den breda och inkluderande definitionen av kulturhistoriskt värde.

Plattformen innefattar en processbeskrivning med resonemang som relativt snabbt lyfts från innehållet i de grundläggande momenten. Plattformen kommer därför att vinna på en utveckling genom exempel på hur kulturhistoriska sammanhang faktiskt kan beskrivas och hur värderingar praktiskt genomförs.

UTLÅTANDE

Remissen

Ärendet har remitterats från Riksantikvarieämbetet till Stockholms stad för svar senast 3 maj 2014.

Ärendets beredning

Ärendet har handlagts av Stadsmuseet.

Bakgrund

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är den myndighet som ansvarar för frågor om kulturmiljön och kulturarvet. RAÄ har de senaste tre åren genomfört ett utredningsarbete med förslag till en plattform som ska tydliggöra och beskriva de olika moment som ingår i en kulturhistorisk värderings- och urvalsprocess. Detta med syfte att skapa förhållningssätt som bygger på transparens och spårbarhet.

Detta innebär bland annat att centrala begrepp såsom kulturmiljö, kulturarv och värdering tas upp och diskuteras. Plattformen riktar sig till yrkesverksamma inom kulturarvsarbetet och RAÄ avser att förvalta och utveckla plattformen, bland annat genom utbildningsinsatser.

Förvaltningens synpunkter

Alla är ansvariga för att kulturmiljön tas omhand och vårdas. Alla har också rätt till kulturarv och möjligheterna att påverka värderingsprocesser. Traditionellt är det utbildningar inom humaniora som har varit den rekryteringsbas varifrån kulturarvsarbetare har hämtats. I en tid där resultat räknas i form av det som kan vägas och mätas enligt naturvetenskapliga metoder har humaniora kommit att ställas inför utmaningar. Bildning, insikt och förståelse ska i och med detta redovisas metodiskt för att ge transparens och spårbarhet.

Rapporten förhåller sig till tidigare svenska försök att strukturera upp arbetet med kulturhistorisk värdering. Några av dem nämns, såsom den idag helt dominerande arbetsmodellen för bebyggelse, inte minst i den privata sektorn, nämligen Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Även den omfattande *DIVE-metoden* och den nya och ännu mycket sparsamt använda *Berättelsemodellen*.

Rapporten tar även upp värdering av föremål och samlingar. Att söka införa en matris och en mekanistisk värderingsyn för denna typ av kulturarv är kulturellt och historiskt begränsande och olämplig eftersom den kan komma att uppfattas som en förvaltningsgrund av olika ägare. Plattformen står delvis i strid med ICOMs etiska riktlinjer vad gäller museisamlingar genom att den betraktar och förordar allmänna värderingsmallar som inte är tillämpbara och där flera andra kriterier är viktiga än de som plattformen nämner.

En viktig utgångspunkt för plattformen är att värden *alltid* ska ses som tillskrivna av någon eller några personer och institutioner (s 8). Kulturarvssektorn har ansvar för att berika människors själar, det som gör människorna till människor och som förutsätter tolkning och förståelse. Denna förutsättning är det som gör ansträngningar meningsfulla, och svarar på frågan om varför vi ser, värderar, bevarar och vårdar något överhuvudtaget. Om vi ser till hur kulturhistoriskt värde definieras i rapporten, handlar det inte enbart om kulturhistoriskt värdering utan också om *värderingen av kulturvärden* (kulturhistoriska, upplevelsemässiga samt sociala aspekter i ett sammanhang).

Det övergripande syftet med kulturhistorisk värdering finns preciserat på sidan 40: Det är att ”bidra till en ökad förståelse för såväl förflutna som pågående skeden, processer och sammanhang”. Vid sidan av att skapa förståelse för historia är det alltså meningen att värderingen ska inbegripa *pågående* skeden i samtiden. Ämnen som i nästa stycke nämns som knutna till sakkunskap i detta arbete är arkeologi, etnologi, historia och kulturgeografi. Stadsmuseet finner det märkligt att ett traditionellt ämne som länge utgjort basen för arbetet med kulturhistorisk värdering, nämligen konstvetenskapen, är flyttad till de estetiska aspekterna och således inte del av ”det kulturhistoriska sakområdet”.

Med utgångspunkt från RAÄ:s fråga:
Är plattformen användbar och angelägen som grund för kulturarvsarbetet?

För närvarande kan det kulturhistoriska sammanhanget i en beskrivning samt värdering/analys lätt blandas samman. Rapporten bidrar med en form av uppsplätning av de olika momenten, med en förhöjning av kravet på välgrundade värdemotiveringar.

När det gäller användbarheten behövs dock en förklaringsmodell som verkligen skulle kunna anknyta till praktiken. Precis som framhålls i texten behövs exempel för att göra plattformen angelägen på riktigt. Plattformen blir en bakgrund och en diskussion, om än en mycket viktig sådan.

Texten kan ibland förvirra i sökandet efter en praktisk anknytning som svarar på frågan ”Hur ska arbetet med att ta fram kulturhistoriska sammanhang och en kulturhistorisk värdering bedrivas?” Plattformen framhåller en första gång på s 7 att egenskaper ska skiljas från värden. Samtidigt är det dessa egenskaper som kan avgöra värdet och de ska därför nogt preciseras. De rent fysiska egenskaperna (till exempel trä) kan alltså vara den förklaring som gör kulturarvet meningsskapande.

På sidan 10 beskrivs en omvänd process hur de specifika kulturhistoriska värdena ska identifieras och *beskrivas* i varje enskilt sammanhang och *kopplas* till uttryck vilket är det samma som ”materiella och immateriella företeelser och egenskaper” som är förutsättningar för värdena.

urval av ”allt” från det immateriella innehållet, till strukturer ner till detaljer. Det kallas en företeelses kulturhistoriska sammanhang och karaktärsdrag.

På sidan 15 finns några förslag på vad som bör ingå i det beskrivande momentet såsom företeelsens förhållande till ”samhällsutveckling, funktion, användning, präglade händelser och tidsskeden.” På sidan 39 finns ytterligare förslag: ”Det kan röra sig om utformning och innehåll såväl som funktion och betydelse.”

Värderingsfasen i sin tur, s 39, kan enligt plattformen handla om att bedöma egenskaper ”med avseende på hur viktiga och tydliga de är som återspeglade uttryck för olika utvecklings- och händelseförlopp, tidsperioder och platser, verksamheter och synsätt samt för olika lokala, kulturella, etniska, religiösa och filosofiska yttringar.”

Svaret på frågan om vilka behov/önskemål som finns när det gäller Riksantikvarieämbetets förvaltning och utveckling av plattformen är således att ge fler nycklar till det praktiska arbetet.

RAÄ ställer frågan i remissen:

Saknas viktiga resonemang eller är några delar överflödiga?

Förhållandet mellan historia och samtid ges utrymme i texten och viljan att bryta med uppdelningen, mellan ursprung, historisk kontinuitet och samtid är en av arbetets stora fördelar. Värdet av uttryck för kulturhistorisk kontinuitet i form av till exempel användning genom tiderna lyfts fram på ett positivt sätt. Exempel skulle dock kunna visa på hur kulturhistorisk värdering kan tydliggöra det gränslösa (och icke-modernistiska) förhållandet mellan historia och nutid som till exempel är klart uttryckt i plattformens definition av kulturhistoriskt värde (s 10):

Begreppet kulturhistoriskt värde är:

*Resultatet av en bedömning av möjligheter att genom materiella och immateriella företeelser utvinna och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, **inklusive de förhållanden som råder idag.***

De övergripande ansatserna finner dock inte på samma sätt en motsvarighet i dokumentets delar vilket leder till oklarheter. Det finns helt enkelt något för alla, möjligen på bekostnad av sammanlänkade budskap i helhet. Detta sker till exempel när

traditionella kunskapsämnen och ”sakområden” sorterar fram eller bort i relation till den kulturhistoriska aspekten.

Upplevelsevärde kan vara svårt att särskilja från det kulturhistoriska värdet. Både med tanke på dokumentets övergripande intention, men också med tanke på begrepp i lagtexter. ”Miljömässig” och ”konstnärlig” värde finns ihop med övriga värden i plan och bygglagen kap 8 § 13 och 17. Plattformen ger inte tillräckligt god vägledning i hur hanteringen av de tätt förknippade konstnärliga, miljöskapande och kulturhistoriska värdena egentligen kan se ut.

Sidan 18-19: När det talas om ”helhet” är det svårt att förstå hur denna aspekt ska användas i graderingen högt till lågt i förhållande till företeelser som återspeglar en förändringsprocess. För det handlar sannolikt inte om estetisk helhet?

Plattformens definition av kulturmiljö är ”den av människan påverkade fysiska miljön”. Det blir svårt att få genomslag för denna definition eftersom användandet av begreppet kulturmiljö finns i betydelsen större men ändå avgränsad kulturhistoriskt värdefull miljö som omfattar både arkeologiska lämningar, bebyggelse, parker, naturmark, trädgårdar mm. Detta är så pass vedertaget att det kan bli svårt att förändra. Kulturminneslagen har dessutom från och med 1 januari bytt namn till Kulturmiljölagen.

Plattformens definition av begreppet kulturmiljö ligger redan ute på Boverkets hemsida. <http://www.boverket.se/Vagledning/PBL-kunskapsbanken/Teman/Kulturmiljo-Q-boken/Exempel-/Vad-ar-kulturvarden/>

Kritiken av det nuvarande sättet att uppfatta och arbeta med kulturhistoriskt värde är tydlig i dokumentet. Detta gäller framför allt de för kulturarvsarbetet betydelsefulla begreppen unicitet och autenticitet som inte anses vara värdeparametrar.

Det är inte uttalat, men en tolkning av hur plattformen kan användas i en praktisk situation kan vara i tre steg som följer:

Egenskaper: ex byggnad i trä (den beskrivande fasen) och kulturhistoriskt sammanhang

Unik: ex det finns endast ett fåtal kvar i hela landet. Unik fungerar alltså som en egenskap och inte som en värdering.

Värdering: Eftersom denna byggnad är i trä, med dessa och dessa egenskaper, ålder si och så, med detta och detta kulturhistoriska

sammanhang och liknande endast finns i ett fåtal exempel är värderingen xx.

Trestegsmodellen gäller även för begreppet autenticitet.

RAÄ ställer frågorna i remissen:

Kan plattformen bidra till en ökad samsyn kring hanteringen av kulturarvet och kulturmiljön?

Medvetenheten och uppmärksamheten i kulturhistorisk värdering och urval kommer sannolikt att påverkas. För att skapa en ökad samsyn krävs dock bättre kontakt mellan lagstiftning, verksledningar, forskning och praktiken.

Ger plattformen en rättvisande och balanserad belysning av komplexiteten kring kulturhistorisk värdering och urval?

Ja, viss komplexitet är belyst, men frågan bör ställas till vem, i vilken roll, som är mottagare. Komplexiteten ligger också i humanioras samhällsroll, med ett innehåll som handlar om kulturarvets poetiska krafter och människans själ.

Sammanfattningsvis kan sägas att Plattformen är ett allvarligt försök att plocka isär och undersöka den kulturhistoriska värderingsfrågan. Innehållet är rikt och ambitiöst, med många infallsvinklar. Speciellt intressant är den övergripande viljan att låta historia och samtid mötas i synen på kulturhistoria. Texten understryker också de demokratiska rättigheterna i förhållande till kulturhistorisk värdering. Dessa övergripande ansatser finns dock inte på samma sätt med som sammanlänkande faktorer i dokumentets delar vilket leder till otydligheter hur dessa synsätt faktiskt kan få genomslag i praktiken. Frågan kan illustreras genom plattformens definition av begreppet kulturhistoriskt värde. Det finns oklarheter i hur de kulturhistoriska aspekterna och den beskrivna sakkunskapen ska kunna möta den breda och inkluderande definitionen av kulturhistoriskt värde. Plattformen innefattar en processbeskrivning med resonemang som relativt snabbt lyfts från innehållet i de grundläggande momenten. Plattformen kommer därför att vinna på en utveckling genom exempel på hur kulturhistoriska sammanhang faktiskt kan beskrivas och hur värderingar praktiskt genomförs.

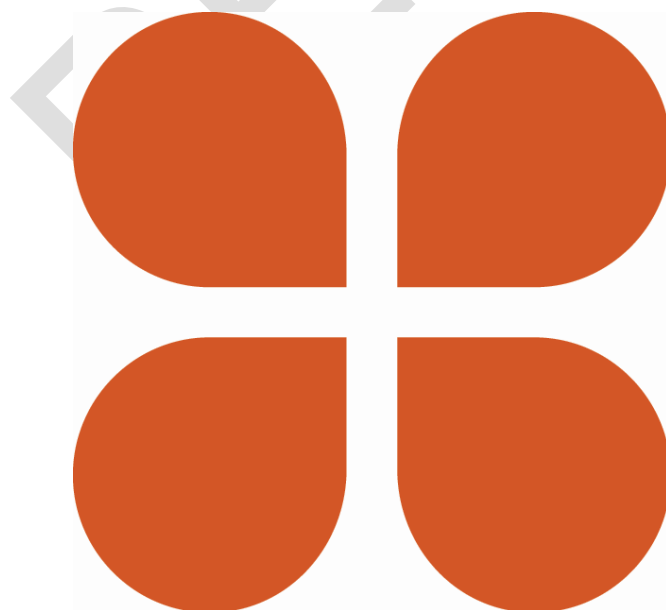
Ann-Charlotte Backlund
Stadsantikvarie

Mari Ferring
Antikvarie

Rapport från Riksantikvarieämbetet

Kulturhistorisk värdering och urval

Plattform för arbete med att definiera,
värdera, prioritera och utveckla kulturarvet

Riksantikvarieämbetet 2014
Box 5405
114 84 Stockholm
www.raa.se
registrator@raa.se

Förord

Riksantikvarieämbetet har ansvar för frågor om kulturmiljön och kulturarvet. Det innebär att myndigheten bl.a. ska verka för att kulturvärden i bebyggelse och landskap tas tillvara, att bevaka kulturmiljöintresset i samhällsplaneringen samt samordna, följa upp och utvärdera kulturmiljöarbetet. Myndigheten ska verka för ökad kunskap grundad på forskning samt informations- och rådgivningsverksamhet. Vidare ska myndigheten verka för att kulturhistorisk värdering och urval utvecklas.

Under de senaste tre åren har därför Riksantikvarieämbetet bedrivit ett strategiskt utvecklingsprojekt i syfte att tydliggöra processen kring kulturhistorisk värdering och urval genom att skapa förhållningssätt som bygger på transparens och spårbarhet. Resultatet av projektets arbete är denna plattform för kulturhistorisk värdering urval. Riksantikvarieämbetet avser att förvalta och utveckla plattformen och därmed värderings- och urvalsfrågorna, bl.a. genom deltagande i och anordnade av utbildningsinsatser.

I den avdelningsövergripande projektgruppen på Riksantikvarieämbetet har följande personer deltagit: Cissela Génétay (projektledare), Ulf Lindberg, Krister Olsson, Ola Jensen, Marie Hessland Kihlstedt, Anders Hedman, Karin Sterner, Erika Hedhammar samt Hugo Larsson. Projektets styrgrupp har utgjorts av Riksantikvarieämbetets avdelningschefer och överantikvarien.

Under projekttiden har också ett omfattande förankringsarbete skett utanför Riksantikvarieämbetet, bl.a. genom presentationer av och diskussioner om förhållningssättet. Detta har i sin tur påverkat projektets arbete och utformningen av texten. Hittills har ca 500 personer deltagit vid sådana tillfällen. En extern referensgrupp är också knuten till projektet, med representation från ett tjugotal myndigheter, organisationer och privata aktörer. Diskussionerna med den gruppen och de olika deltagarnas både muntliga och skriftliga synpunkter har haft mycket stor betydelse för utvecklingsarbetet.

Knut Weibull
Överantikvarie

Innehåll

Inledning	5
1. Värde och värdering	7
Vad är värde?	7
Vem värderar?	8
Olika värderingsbegrepp	9
2. Kulturhistorisk värdering och urval	11
Det beskrivande momentet – kulturhistoriskt sammanhang	14
Det analyserande momentet – kulturhistorisk värdering	16
Det planerande momentet – prioriteringar och avvägningar	20
Det beslutande momentet – styrmedel och förvaltning	22
3. Påverkansfaktorer	24
Styrning	24
Kunskap	27
Anspråk	30
Förändring	33
En komplex verklighet	36
4. Aspekter av värdering	39
Kulturhistoriska aspekter	39
Estetiska aspekter	40
Sociala aspekter	42
Olika utgångslägen – olika värderingar	43
5. Begrepp	45
Kultur, kulturarv och kulturmiljö	46
Begrepp som rör värde och värdering	50
Begrepp rörande verksamhet	64

Inledning

Arbetet med kulturhistorisk värdering och urval sker idag i många olika sammanhang, med olika syften och involverar sammantaget en mängd olika organisationer och aktörer. Det kan ske i samband med större infrastruktursatsningar eller stadsomvandlingar, men det kan likaväl gälla en avgränsad miljö, en byggnad, en kulturhistorisk lämning eller ett enstaka föremål. Viktiga utgångspunkter i detta arbete är en transparent och tydlig process som gör det möjligt att förstå på vilka grunder ställningstaganden och beslut växer fram och fattas. På så vis främjas en långsiktigt hållbar utveckling och en rättssäker tillämpning av lagar och förordningar.

Vi vill här belysa centrala moment i den kulturhistoriska värderings- och urvalsprocessen i syfte att skapa bättre förutsättningar för ett strukturerat arbetssätt, där motiven bakom de beslut som fattas är så tydliga som möjligt. Avsikten är inte att skapa en mall för eller "genväg" i det antikvariska arbetet, inte heller en checklista som snabbt kan bockas av. Syftet är i stället att ge stöd för ett metodiskt arbete med stor transparens och spårbarhet.

En värderings- och urvalsprocess är heller inte ett isolerat skeende, som undgår att påverkas av de individer som är involverade, av lagar och regler, av synsätt och arbetsmodeller som dominerar för tillfället eller av det som sker i omvärlden i övrigt. Några av de förhållanden som direkt eller indirekt kan inverka på utfallet i en värderings- och urvalsprocess diskuteras därför närmare.

Det förs även resonemang om olika aspekter av värdering och vikten av att tydliggöra dessa.

Med målsättningen att ge stöd för ett metodiskt arbete blir det angeläget att redogöra för olika begrepp som förekommer och som lätt kan missförstås i sådana här sammanhang. Vi kommer följaktligen att uppehålla oss vid några av de vanligast förekommande begreppen, deras innebörd, bakgrund och i någon mån utveckling över tid, med utgångspunkt i en diskussion om det fundamentala begreppet *värde*.

För närvarande pågår en utveckling av olika aktuella exempel från kulturarvsarbetet, på hur det förhållnings- och tillvägagångssätt som presenteras här kan tillämpas i praktiken. Dessa exempel kommer i ett senare skede att läggas till plattformen för att närmare illustrera hur tillämpningen kan fungera i skilda sammanhang och specifika situationer.

Förhoppningen är att denna plattform ska fungera som ett stöd för kulturarvsarbetet oavsett sammanhang. Målgruppen är därför bred; plattformen vänder sig till alla som arbetar praktiskt med dessa frågor.

Under de senaste decennierna har en rad olika vägledningar, policies och metoder tagits fram för arbetet med kulturhistorisk värdering och urval. Bland de svenska kan nämnas Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, *DIVE-metoden* och den så

kallade *Berättelsemodellen*. Bland de internationella dokumenten finns *Conservation Principles* (English Heritage), *Burra Charter* (ICOMOS Australien), *Significance 2.0* (Collections Council of Australia Ltd), *SAVE* (Kulturarvsstyrelsen i Danmark) samt *Assessing the Values of Cultural Heritage* (The Getty Conservation Institute, Los Angeles, USA) för att nämna några. Dessa dokument har utgjort underlag och inspirationskällor till det förslag till förhållningssätt som presenteras i denna plattform.

REMISS

1. Värde och värdering

Vad är värde?

En miljö, byggnad, fornlämning eller någon annan materiell eller immateriell företeelse som anses ha ett *värde*, har varit föremål för en *värdering*. Någon eller några, personer eller institutioner, har funnit att företeelsen har en betydelse eller ett värde.¹ Ett sådant ställningstagande bygger på en överenskommelse om värdets art och nivå men även om kriterierna för att bedöma värdet. Sådana överenskommelser kan vara mer eller mindre beständiga och omförhandlas vid förändrade förutsättningar. Värdet skapas således i människors medvetande och kan beskrivas som en tidsbunden och relativ bedömning utifrån olika parametrar, syften och aktörer. Därmed inte sagt att värderingar i allmänhet är godtyckliga och instabila. Många värderingar, däribland kulturhistoriska, rör angelägna samhällsresurser och förutsätter därmed en långsiktig hållbarhet. Detta ställer särskilda krav på premisserna för värderingen. För resultatets trovärdighet måste det därför framgå vem eller vilka som gjort en värdering, i vilket sammanhang och varför den gjorts samt vilka värderingskriterierna varit.

Vid en kulturhistorisk värdering ska en företeelses värden alltid preciseras, de egenskaper som representerar olika värden ska beskrivas och förklaras. Exempel på sådana egenskaper kan vara företeelsens material, färg, form, storlek, funktion och samband med andra företeelser. Det är viktigt att hålla isär begreppen *värde* och *egenskap* eftersom det rör sig om olika saker. En byggnad kan ha olika egenskaper som var för sig eller sammantaget gör att den bedöms ha kulturhistoriska värden. Att byggnaden är uppförd av trä kan vara en av de egenskaper som ligger till grund för en sådan bedömning. Men alla träbyggnader är inte nödvändigtvis lika intressanta. Egenskapen "av trä" kan ge just den här byggnaden ett värde, i det här specifika sammanhanget, men *utgör* inte ett värde i sig.

En sammanblandning av begreppen skapar otydlighet som kan göra det svårt för andra än den som gjort värderingen att förstå vad värdet faktiskt består i. En konsekvens av detta kan vara att företeelser, eller egenskaper hos dessa, vilka tillskrivits betydande värden går förlorade på grund av oförståelse och okunskap. En sammansatt miljö kan innehålla egenskaper med stor eller viss betydelse för dess värden och sådana som saknar betydelse för värdena (eller som åtminstone för stunden inte värderas). Det är därför viktigt att det inför ett eventuellt ingrepp i till exempel en byggnad, en stadsmiljö eller ett fornlämningsområde, finns en beskrivning av de egenskaper som tillskrivs kulturhistoriska värden. Detta för att tydliggöra om ingreppet helt, delvis eller inte alls kan accepteras.

¹ Carlie, Anne och Kretz, Eva, *Sätt att se på fornlämningar*, 1998, s. 28.

Vad värdering innebär och vad som är att betrakta som värde utgör en komplex och stundtals djuplodande teoretisk fråga. Finns inneboende värden eller är värden alltid tillskrivna av någon? Är värdena absoluta eller relativa, det vill säga är de oföränderliga eller skiftar de med sammanhang och situation? Kan värderingar anses vara objektiva eller är de alltid subjektiva? Dessa frågor utgår från en vedertagen kategorisering inom filosofisk värdeteori.²

Utgångspunkten i denna skrift är att värden alltid ska ses som tillskrivna av någon eller några personer eller institutioner.

Vem värderar?

Med utgångspunkten att värden är tillskrivna är det viktigt att också tydliggöra vad en värdering egentligen står för. Alltså: vem har mandat att värdera och vilken betydelse får en värdering? Ett kort svar på den frågan är att situationen avgör och att ingen situation är den andra lik. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att det är den offentliga kulturmiljösektorn som ytterst ansvarar för värdering och urval av sådant kulturarv som bedöms ha ett bredare samhälleligt intresse och som därmed regleras av olika lagar och förordningar. I sin egenskap av experter har den offentliga kulturmiljösektorn samhällets och därmed medborgarnas sanktionerade uppdrag och tillika ansvar att göra sådana bedömningar. Det samma gäller privata aktörer som anlitas i offentliga ärenden och som finansieras med offentliga medel.

I expertrollen ingår fördjupade kunskaper om kulturarvets samhällsroll och värden, att vara lyhörd för olika åsikter och att kunna väga mellan allmänna och enskilda intressen för att uppnå avsedd balans mellan dessa. Med andra ord, även om det ibland kan vara svårt att dra en tydlig skiljelinje mellan allmänna och enskilda intressen så måste ett sådant moment ändå genomsyra det värderings- och urvalsarbete som rör offentliga intressen. En värdering som görs utifrån lagrum och andra styrmedel ligger (oftast) till grund för olika myndighetsbeslut. Till exempel kan en länsstyrelse enligt kulturmiljölagen fatta beslut om fornlämningsförklaring av en lämning som kan antas ha tillkommit efter 1850, om det finns särskilda skäl med hänsyn till dess kulturhistoriska värde. Värderingen resulterar då i ett beslut om fornlämningsförklaring utifrån tydliga kriterier för bedömning av det kulturhistoriska värdet.³ Här handlar det således om en rättssäker tillämpning av

² För en introduktion till värdeteori se till exempel Bergström, Lars, *Grundbok i värdeteori*, 2004.

³ Kulturmiljölagen (1988:950), 2 kap

kulturmiljölagen. Samma principer gäller för beslut om byggnadsminnen eller nya skyddade kyrkor.⁴

Men värderingsfrågor ligger inte bara hos beslutsfattande centrala, regionala och lokala myndigheter, utan även hos privata aktörer. Sammanhangen är inte sällan komplexa och ofta utdragna i tid, där olika aktörer deltar i olika utsträckning och under olika faser. I dessa fall kan kulturmiljöarbetet pågå under lång tid och avvägningar gentemot andra samhällsintressen gör att utgångspunkter rörande kulturmiljö som varit givna i inledningen av sådana processer förändras under tiden processen pågår. Exempel på sådana situationer är etablering av järnvägar eller vägar, vindkraftverk eller förändringar i stadsbebyggelse. Samma landskap, miljö eller lämning kan då bedömas och värderas olika, beroende på aktörernas olika utbildning och erfarenhet samt vilken roll de har i den aktuella situationen. Resultatet av värderingen i dessa fall kan också se olika ut, beroende på hur kulturmiljöfrågorna har beaktats i olika delar av processen och utfallet av olika förhandlingar.

Olika värderingsbegrepp

Dessa olika komplexa sammanhang innebär att det inte finns *en* given måttstock eller *en* enhetlig terminologi, utifrån vilken värderingar görs eller kan göras.⁵ För att hantera olika situationer och sammanhang används *flera* olika värderingsbegrepp och värdekategorier inom kulturhistoriska såväl som angränsande sakområden.⁶ Till alla dessa kan bland annat även läggas olika typer av ekonomiska värderingsbegrepp, till exempel rörande fastighets- och miljöekonomi⁷. De olika begreppen används många gånger, i relation till varandra, på ett överlappande och ibland otydligt sätt. Det finns därför god anledning att sortera bland de begrepp som rör värden och värdering vilka förekommer inom kulturarvsarbetet och även inom andra verksamhetsområden.

Ofta rör det sig om avgränsade begrepp som ”bebyggelsehistoriskt värde” eller samlingsbegrepp som ”upplevelsevärde”. Lika ofta handlar det om begrepp som beskriver jämförande egenskaper som ”unik” eller ”autentisk”. Begreppen kan vara mångtydiga och

⁴ Kulturmiljölag (1988:950), 3 resp. 4 kap

⁵ Mason, R. 2008. ”Assessing Values in Conservation Planning”, s. 101, i Fairclough, G. Harrison, R. Jameson, J. H Jr, Schofield, J. (red.) *The Heritage Reader*. Harrison, R. 2013, *Heritage: Critical approaches*, s. 145.

⁶ Läs mer i kapitel 5 Begrepp.

⁷ Se t.ex. Licciardi, Guido, Rana Amirtahmasebi. 2012. *The Economics of Uniqueness: Historic Cities and Cultural Heritage Assets as Public Goods*. Washington DC: World Bank. Se också Olsson, K. 2003. *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunskapssamhället*. Stockholm: KTH, Olsson, K. 2008. Citizen input in urban heritage management and planning. A quantitative approach to citizen participation. Ingår i: *Town Planning Review*, 79 (4), sid. 371–394.

därmed problematiska, trots att deras syfte är att förtydliga och förklara. Det är viktigt att inte använda sådana begrepp som *ersättning* för utvecklade resonemang om företeelsers egenskaper och värden. Det är lika viktigt att förklara vad de olika begreppen betyder i det sammanhang de används.

Vissa värderingsbegrepp har en särställning då de förekommer i regelverken och därigenom är juridiska utgångspunkter för stora delar av det samlade kulturarvsarbetet. Några av de mest centrala av dessa är *kulturhistoriskt värde* (bl. a. kulturmiljölagen och plan- och bygglagen) och *kulturvärde* (bl.a. miljöbalken och plan- och bygglagen).

Begreppet *kulturhistoriskt värde* definieras i föreliggande dokument som resultatet av en bedömning av möjligheter att genom materiella och immateriella företeelser utvinna och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag. Definitionen kan ses som ett övergripande ramverk för att ringa in vad som, i vidare hänseende, skulle kunna betraktas som kulturhistoriskt värde. Men de specifika kulturhistoriska värdena måste identifieras och beskrivas i varje enskilt sammanhang och kopplas till de uttryck (materiella och immateriella företeelser och egenskaper) som är värdenas förutsättningar. Det kulturhistoriska *värdet* blir då de kunskaper som skapas i vår egen samtid, och som i framtiden kan skapas hos kommande generationer. *Kulturvärde* definieras här som en samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser, med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.⁸

⁸ Läs mer i kapitel 4 Aspekter av värdering.

2. Kulturhistorisk värdering och urval

Arbetet med kulturhistorisk värdering och urval sker aldrig förutsättningslöst. Även då det gäller företeelser som aldrig tidigare inventerats eller analyserats finns som regel en rad tidigare ställningstaganden i form av beslut, planer, avsiktsförklaringar, regelverk och direktiv vilka på olika sätt och i olika grad påverkar de bedömningar och val som ska göras. Arbetet påverkas också av ekonomiska och personella resurser, kunskaper och kompetens samt inte minst av själva uppdraget eller *syftet* med arbetet. Det är angeläget att så långt möjligt redogöra för sådana påverkansfaktorer eftersom de till stor del bidrar till att förklara slutsatser som dras och resultat som presenteras. Går det att förstå varför bedömningar har gjorts eller beslut har fattats, finns också goda förutsättningar att i efterhand argumentera för eller ifrågasätta dessa. I kapitel 3 förs ett mer utvecklat resonemang kring olika faktorer som påverkar och påverkas av arbetet med kulturhistorisk värdering och urval.

Processen kring kulturhistorisk värdering och urval kan brytas ned i ett antal olika typer av ställningstaganden. Det kan exempelvis röra sig om avgränsningar, bedömningar, avvägningar, överenskommelser eller beslut. Beroende på bland annat arbetets inriktning och situationens komplexitet kan sådana ställningstaganden göras av olika personer, ske i varierande ordning och vara mer eller mindre välgrundade. Av tids- eller resursskäl tas ofta ställning utifrån översiktliga underlag och i flera frågor samtidigt. Inte sällan sker detta i enlighet med tidigare ställningstaganden från liknande situationer. Det kan vara effektivt, men det kan också grumla processen och ge ett sämre utgångsläge för framtida omprövning. Det är därför viktigt att skilja på olika typer av bedömningar och avgöranden – särskilt i sådana fall där flera av dem görs samtidigt. För att belysa skillnaderna, kan de sorteras och förklaras som olika moment i en stegvis process enligt följande:

A: Beskrivande

Det beskrivande momentet handlar om att undersöka och beskriva ett landskap, en byggnad eller ett föremål dels utifrån dess fysiska och i förekommande fall immateriella innehåll och dels utifrån den präglade kulturhistoriska bakgrunden. Det vill säga att inventera och registrera vilka strukturer, beståndsdelar och detaljer som återspeglar vilka kulturhistoriska skeenden, händelser, verksamheter och perspektiv. Syftet är att därigenom avgöra och avgränsa en företeelses kulturhistoriska sammanhang och karaktärsdrag.

B: Analyserande

Det analyserande momentet utgör den egentliga kulturhistoriska värderingen. Den består i att närmare bedöma hur väl och i vilken grad den kulturhistoriska bakgrunden återspeglas eller uttrycks i företeelsens innehåll och egenskaper. Här avgörs och förklaras vad hos ett

landskap, en byggnad eller ett föremål som konstituerar kulturhistoriska värden samt görs en gradering av dessa värden.

C: Planerande

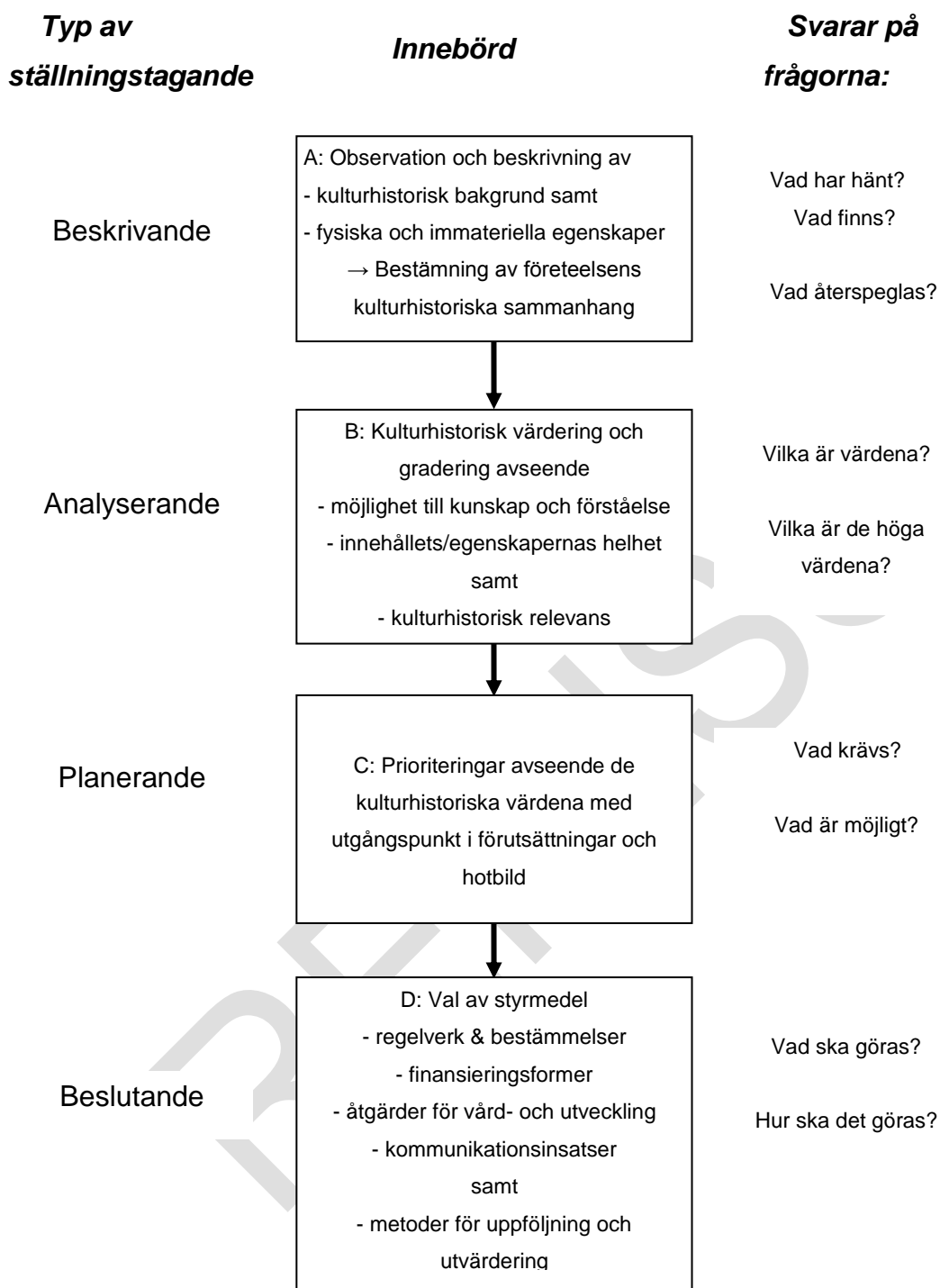
Det planerande momentet består av prioritering och planering. Härmed avses bedömning av eventuella hot mot och förutsättningar för bevarande och utveckling av företeelsens kulturhistoriska värden. I anslutning till detta moment sker även avvägningar med eller mot andra typer av värden än de kulturhistoriska. Här bestäms vilka delar av landskap, byggnader, lämningar eller föremål som ska lyftas fram för vidare hantering samt vad som kan väljas bort till förmån för konkurrerande intressen.

D: Beslutande

Det beslutande momentet rör formella beslut och avgöranden om skyddsbestämmelser och resursfördelning men också om former och metoder för förvaltning, förmedling och uppföljning. Det kan röra sig om inrättande, vård, informationsinsatser och tillsyn avseende kulturresevat och byggnadsminnen eller insamling, konservering, magasinering och utställning av museiföremål.

Momentens turordning kan i verkligheten variera, beroende på om den aktuella företeelsen är outredd eller redan välkänd och analyserad samt på om företeelsen berörs av juridiska och ekonomiska styrmedel eller inte. I vissa situationer är det tillräckligt med ställningstaganden inom endast ett eller ett par av momenten. Beslut om att uppdatera ett skötselavtal för ett kulturresevat, eller att omkonservera ett museiföremål, kan sannolikt avgöras helt inom ramen för det sistnämnda momentet (D). Beslut om att anpassa ett byggnadsminne för en ny form av användning, eller gallra i en föremålssamling vid ett museum, kan fordra nya avvägningar mellan kulturhistoriska såväl som andra intressen (C och D). Vid avvägningar och beslut kring en större donation av kulturföremål eller etablering av vindkraftverk i en kulturmiljö kan det bli nödvändigt att göra en ny bedömning och gradering av de kulturhistoriska värdena (B, C, och D). Saknas tillräckliga kunskaper om föremålen respektive kulturmiljön, måste dessa först undersökas och beskrivas beträffande kulturhistorisk bakgrund samt innehåll och egenskaper (A, B, C och D).

I varje moment besvaras på ett antal centrala, övergripande frågeställningar. Dessa frågor och svaren på dem förtydligar bilden av vilka ställningstaganden som ingår i de olika momenten:

I praktiken är det vanligt att flera olika typer av ställningstaganden samlas i ett och samma avgörande – utan tydlig åtskillnad mellan vad som handlar om kulturhistoriska värden, vad som är ekonomiska avvägningar, vad som bottnar i bristande bakgrundskunskaper eller beror på rådande förvaltningsformer etc. En erfaren antikvarie vid en myndighet, ett museum eller ett konsultföretag kan mycket väl göra sådana övergripande bedömningar som också ter sig rimliga och i linje med tidigare bedömningar och beslut. En sådan bedömning kan vara korrekt, men bakgrunden och skälen för bedömningen kan vara otydliga eller outtalade. Det kan då vara svårt för andra än antikvarien själv att förstå motiven bakom de beslut som fattats. Otydligheten kan försvåra argumentationen för att ta hänsyn till och tillvarata en företeelsens kulturhistoriska värden. Beslut som grundar sig på underförstådda kriterier för värderingar och urval kan också vara svårare att ifrågasätta och ompröva eftersom de kan tolkas olika.

Avsikten med att dela upp och beskriva processen kring kulturhistorisk värdering och urval i fyra moment som omfattar olika kategorier av ställningstaganden är inte att skapa en mall eller genväg i det antikvariska arbetet. Syftet är istället att ge stöd för ett strukturerat och genomtänkt arbete med god genomsiktighet.

Det beskrivande momentet – kulturhistoriskt sammanhang

En trovärdig kulturhistorisk värdering av en företeelse – oavsett om det gäller ett landskap, en byggnad, en lämning, ett föremål, en verksamhet eller något annat – bör föregås av fastställande och avgränsning av dess *kulturhistoriska sammanhang*. Detta sker med två utgångspunkter:

- Den berörda företeelsens kulturhistoriska bakgrund, det vill säga de skeden, händelseförlopp och verksamheter som format och präglat den.
- Företeelsens kulturhistoriska innehåll, det vill säga fysiska och immateriella beståndsdelar och egenskaper som är förenade med dess uppkomst och utveckling.

Enkelt uttryckt handlar det om att besvara frågorna: *Vad har hänt?* (kulturhistorisk bakgrund), *Vad finns?* (beståndsdelar och egenskaper) samt *Vad återspeglas?* (beståndsdelar och egenskaper som härrör från och ger uttryck åt den kulturhistoriska bakgrunden).

För att kunna identifiera och avgränsa vad som ska ingå i en företeelsens kulturhistoriska sammanhang är det lämpligt att parallellt, eller åtminstone växelvis, undersöka *vad som hänt* respektive *vad som finns*. Om undersökningen inleds med en stark betoning på den

kulturhistoriska bakgrunden kan detta i allt för hög grad styra vad som sedan påträffas och förs in i det kulturhistoriska sammanhanget. Omvänt kan ett inledande ensidigt fokus på det kulturhistoriska innehållet leda till att det som påträffas i orimlig omfattning påverkar vilka delar av den kulturhistoriska bakgrunden som sedan lyfts fram. Olika förkunskaper och erfarenheter ger också olika förståelse för vad som bör ingå. Av förklarliga skäl läggs tyngdpunkten gärna på sådant som är välkänt eller särskilt intressant för dem som utför arbetet. Likaså kan historiska källor och underlag vara inriktade på vissa tidsperioder, händelser eller delar av en företeelses kulturhistoriska innehåll vilket kan medföra att annat föringas eller förbises. Det finns inte en given sanning. Arbetet handlar alltid om att *välja* och *välja bort* utifrån de förutsättningar som finns.

Med tillräcklig kännedom om en företeelses kulturhistoriska bakgrund och innehåll är det möjligt att avgöra vad som ska lyftas fram för värdering och prioritering. Detta förutsätter en tydlig redogörelse över företeelsens kulturhistoriska sammanhang. Utmaningen ligger i att få en så bred belysning av en företeelse som möjligt, med flera perspektiv på hur den använts, fungerat och vilka betydelser den haft under olika tider samt för olika individer och kollektiv. Sammantaget bör eftersträvas en mångfald av kulturhistoriska perspektiv. Många gånger finns tidigare redogörelser för bakomliggande historik och kategoribeskrivningar vilka kan vara mer eller mindre genomtänkta och mer eller mindre tydliga. Ibland finns till och med karaktärsbeskrivningar och redogörelser för kulturhistoriska sammanhang. Även i sådana fall kan det finnas anledning att lyfta blicken från tidigare ställningstaganden och ompröva dessa.

Bestämning av en företeelses kulturhistoriska sammanhang och karaktärsdrag ger förutsättningar för kulturhistorisk värdering och gradering. Härigenom möjliggörs även jämförelser med andra kulturhistoriska företeelser vilka definierats som i någon mening likartade – exempelvis vad gäller samhällsutveckling, funktion och användning, präglade händelser och tidsskeden. Det räcker inte att göra en schablonbestämning utifrån fördefinierade kategorier, såsom ”stadslandskap”, ”industrimiljö”, ”bostadshus”, ”hålväg” eller ”arbetsredskap”. Varje företeelse bör närmare beskrivas och definieras med utgångspunkt i dess roll och innehåll, med avseende på kulturhistoriska utvecklingsskeden, perspektiv och verksamheter.

Komplexa landskapsavsnitt, bebyggelsemiljöer eller föremålssamlingar som har präglats av olika händelseförlopp och verksamheter vilka avlöst varandra över lång tid, kan vara svåra att inordna under en viss kategori (miljötyp, byggnadstyp, föremålstyp) eller tidsepok. Sådana företeelser kan i stället visa sig väl återspegla den betydelse olika synsätt eller innovationer haft för exempelvis människors sätt att använda och forma landskapet under olika tidsperioder. Ett större gods med gårdar, torp, marker och anläggningar kan ses som en historisk helhetsmiljö genom att det har utgjort ett funktionellt ekonomiskt system under

en viss tidsperiod. Tidsperioden och egendomens utbredning under denna, bildar ramar för bestämningen av miljöns kulturhistoriska sammanhang. Godsmiljöns historiska utveckling kan ha varit omvälvande med gradvisa förändringar som präglat miljön eller ha varit stabil vilket lämnat miljön mer oförändrad. Delar av godsmiljön såsom en torpmiljö, en trädgårdsanläggning, ett skogsparti, en fruktodling eller en enskild byggnad kan var för sig eller i kombinationer ha haft andra funktioner och betydelser under perioder som inryms i eller sträcker sig utanför godsepoken. Även sådana faktorer har betydelse för att avgränsa och bestämma ett kulturhistoriskt sammanhang. Det kan också medföra att flera kulturhistoriska sammanhang identifieras, som kan vara åtskilda eller överlappande. Detta gäller inte bara för komplexa miljöer. Även en byggnad, inventarier eller föremål kan ha haft skiftande användning och betydelse under årens lopp och därför ändrat karaktär, men kan likaväl av andra skäl ha bevarats med sin ursprungliga utformning.

Det analyserande momentet – kulturhistorisk värdering

När en företeelses kulturhistoriska sammanhang har definierats kan dess olika beståndsdelar och egenskaper bedömas med avseende på kulturhistoriskt värde. Det är angeläget att bedömningarna förklaras och motiveras skriftligt. En förutsättning för detta är en att det tydligt preciseras vad som avses med *kulturhistoriskt värde*. I kulturhistoriska utredningar, vårdprogram och andra antikvariska dokument återfinns ofta under rubriken ”kulturhistoriskt värde” mer eller mindre utförliga beskrivningar av historiska förlopp och händelser, med ett antal värdebenämningar som kopplas till den aktuella företeelsen. Det är vanligt med begrepp som ”konsthistoriskt värde” eller ”teknikhistoriskt värde”, utan att dessa förklaras i sitt sammanhang.

Det är också vanligt att redogöra för en företeelses kulturhistoriska värde genom uppdelning i underrubrikerna ”kunskapsvärde”, ”upplevelsevärde” och ”bruksvärde”. Underrubrikerna definieras ibland i sin tur med ytterligare värdebenämningar. Sådana redogörelser kan förvirra snarare än förtydliga det kulturhistoriska värdet, i synnerhet då liknande aspekter av den värderade företeelsen kan återkomma under flera av rubrikerna. Begreppen ”upplevelsevärde” och ”bruksvärde” innefattar dessutom till stora delar sådant som ligger utanför det kulturhistoriska fältet - såsom estetiska, sociala och ekonomiska faktorer. ”Autenticitet” och ”unicitet” är också begrepp som används återkommande och utan närmare preciseringar som intäkt för kulturhistoriskt värde – trots att dessa begrepp är mångtydiga och därmed kan vara svåra att förstå.⁹

⁹ Läs mer i kapitel 5 Begrepp

Att bedöma en företeelses kulturhistoriska värde är inte synonymt med att redogöra för dess historia, oavsett hur detaljerad och insiktsfull redogörelsen är. Det är inte heller en tillfredsställande analys att exempelvis en byggnad som fungerat som vårdinrättning uppges ha ett socialhistoriskt värde utan närmare precisering av vad som avses, eller att stanna vid att ett föremål har ett personhistoriskt värde för att det ägts av en känd person. Kulturhistorisk värdering handlar inte om att räkna upp ett antal värdekategorier som grovt beskriver en företeelses historiska hemvist eller användning. Det gäller istället att bedöma och förklara *varför, på vilket sätt och i vilken grad* en miljö, en byggnad, ett föremål eller en aktivitet kan ge möjlighet att utvinna och kommunicera kunskaper om dess kulturhistoriska sammanhang. Kulturhistoriskt värde bör definieras enligt följande.

Kulturhistoriskt värde består i möjligheter att genom materiella och immateriella företeelser utvinna och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna och kommunicera en bredd av kulturhistorisk kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde.

Utgångspunkten för en sådan bedömning är en bestämning av företeelsens kulturhistoriska sammanhang. För att kunna göra en professionell kulturhistorisk värdering fordras relevanta sakkunskaper och erfarenheter, d.v.s. för den behandlade företeelsen lämplig kompetens.¹⁰ Nedanstående matris beskriver en övergripande ram för att bedöma de egenskaper hos företeelsen som har kulturhistoriskt värde, gradera värdet samt förklara på vilket sätt och motivera varför.

¹⁰ Läs mer i kapitel 3 Påverkansfaktorer, om kunskap

Kulturhistorisk värdering			
Aspekt	Bedömningsgrund	Bedömning	Förklaring och motivering
Möjlighet till kunskap och förståelse	Informationsinnehåll (dokumentationsmöjligheter) med avseende på det/de kulturhistoriska sammanhang och de kulturhistoriska karaktärsdrag som har bestämts.	Form och grad av informationsinnehåll och/eller läsbarhet.	Förtydligande beskrivning av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som innehåller vilken information och hur det tar sig uttryck.
	Möjligheter till läsbarhet - förståelse och upplevelse (kommunikationsmöjligheter) med avseende på det/de kulturhistoriska sammanhang och de kulturhistoriska karaktärsdrag som har bestämts.		Förtydligande beskrivning av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som möjliggör vilken läsbarhet och hur det tar sig uttryck.
Helhet – tids-/ processkontext	För företeelse som återspeglar kortare eller avgränsad tidsperiod (exempelvis "rokoko-perioden" eller "tiden kring sekelskiftet 1900"): Kvarvarande tidstypiska beståndsdelar utan påtagligt avvikande senare inslag. <i>Eller:</i> För företeelse som återspeglar ett längre (sammanhängande) utvecklingsförlopp eller en förändringsprocess (exempelvis "från slutet av 1600-talet till början av 1900-talet" eller "det moderna välfärdssamhällets framväxt och utveckling under 1900-talet"): Kvarvarande beståndsdelar från olika präglade skeden – nya "årsringar" har tillkommit utan att radera de tidigare.	Typ och grad av helhet – kvarvarande beståndsdelar.	Förtydligande beskrivning av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som är viktiga för vilken typ av helhet samt hur det tar sig uttryck.
Kulturhistorisk relevans	Företeelsen är kännetecknande för den kulturhistoriska utvecklingen; lokalt/regionalt/nationellt/internationellt. <i>Alternativt:</i> Företeelsen har utgjort förebild eller på annat sätt haft särskild betydelse för den kulturhistoriska utvecklingen; lokalt/regionalt/nationellt/internationellt.	Typ och grad av relevans.	Förtydligande beskrivning av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som är viktiga för vilken typ av relevans samt hur det tar sig uttryck.

Matrisen ovan ger stöd för en bedömning av kulturhistoriskt värde utifrån tre aspekter:

Möjlighet till kunskap och förståelse avser det kulturhistoriska informationsinnehållet och dess läsbarhet – dokumentationspotential respektive kommunikationspotential.

Helhet handlar om kvarvarande beståndsdelar för kategorierna oförändrad respektive förändrad företeelse.

Relevans gäller företeelsens roll som kännetecknande eller på annat sätt särskilt betydande för sin tid och kontext.

Här görs en bedömning av *i vilken grad* varje aspekt är uppfylld och förklaras *varför* och *på vilket sätt* den berörda företeelsen motsvarar bedömningen – d.v.s. vilka värdena är, vad de står för och hur de framträder. Bedömningen av det kulturhistoriska värdet görs genom prövning mot det kulturhistoriska sammanhang som avgränsats för den ifrågavarande företeelsen. Den kulturhistoriska värderingen utgår från företeelsens kulturhistoriska egenskaper – materiella eller immateriella. Dessa utgör förutsättningar för värdena och ska därför framgå av förklaringen.

Att en företeelse är välbevarad eller komplex med avseende på dess kulturhistoriska egenskaper, kan medföra att den innehåller stora mängder information, har en god läsbarhet, och en hög grad av helhet. Samma slags egenskaper kan på så sätt bidra till att uppfylla flera av matrisens värderingsaspekter. Matrisen ska därför inte användas som poängsystem där fler uppfyllda aspekter leder till att en företeelse värderas högre och vice versa. Ett sådant förfarande leder lätt till cirkelresonemang där samma egenskaper värderas flera gånger. Istället bör de tre aspekterna ses som olika ingångar till en samlad bedömning och förklaring av företeelsens samlade kulturhistoriska värden. En företeelse kan givetvis tillskrivas höga kulturhistoriska värden utan att alla aspekterna är i hög grad uppfyllda. Omvänt behöver inte värdena nödvändigtvis bedömas som höga bara för att samtliga aspekter i någon mån är uppfyllda. Det handlar om att tydligt redogöra för vilka av egenskaperna som är viktiga för kunskap om och förståelse av företeelsens kulturhistoriska sammanhang samt på vilka sätt och i vilken utsträckning. En sådan beskrivning av hur värdena kan upplevas och förstås genom kännetecknande egenskaper, blir sedan användbar för ytterligare bedömningar som gäller förutsättningar, former och metoder för bevarande, vård, utveckling och kommunikation.

Det planerande momentet – prioriteringar och avvägningar

De kulturhistoriska värdena är en självklar utgångspunkt för ställningstaganden kring skydd, vård och utveckling. Lika viktig är bedömningen av de faktiska förutsättningarna för att beakta värdena genom olika insatser. Att bedöma de kulturhistoriska värdenas angelägenhet och behov ur ett hållbarhets- eller förvaltningsperspektiv ska inte förväxlas med en kulturhistorisk värdering. Om exempelvis en viss typ av landskap, byggnad eller föremål är sällsynt förekommande kan det vara aktuellt med särskilda insatser för dess fortsatta förvaltning – utan hänsyn till om dess kulturhistoriska värde bedömts som större eller mindre. Det är dock inte ovanligt att exempelvis olika former eller grader av sällsynthet ses som en del av eller förstärkning av en företeelses kulturhistoriska värde. Ofta avses då emellertid en bristsituation eller ett hot mot företeelsen eller dess värden, snarare än sådant som handlar om dess kulturhistoriska innehåll.¹¹ Sällsynthet är inte en kulturhistorisk värderingsparameter, men kan likafullt utgöra ett starkt skäl för bevarandeåtgärder. Detsamma gäller då det föreligger olika former av hot. Sällsynthet och hot rör förstås inte enbart själva företeelsen utan också dess kulturhistoriska värden. Även om de kulturhistoriska värdena inte bedöms som höga, kan de exempelvis bestå i sådana kulturhistoriska perspektiv som tidigare förbisetts och därför försumrats. Om denna form av värden därför blivit ovanliga och riskerar att förloras ges god anledning att ge dem en hög prioritet. Här kan jämföras med naturvårdens "rödlistning" av arter och biotoper. På så sätt kan företeelser med ett lägre kulturhistoriskt värde komma att prioriteras i paritet med eller till och med framför sådana som har ett högre värde. Inte för att dessa perspektiv utgör viktigare delar av kulturhistorien, utan för att de i mindre omfattning eller inte alls finns företrädade bland tidigare urval. I nedanstående matris ges stöd för att bedöma sällsynthet och hot samt behov av och lämplighet för olika former av prioriteringar kring kulturhistoriska företeelser och värden.

¹¹ Läs mer i kapitel 5 Begrepp, om unicitet

Prioritering avseende de kulturhistoriska värdena			
Aspekt	Bedömningsgrund	Bedömning	Förklaring och motivering
<i>Sällsynthet och hotbild</i>	Företeelsen eller dess värden är av sådant slag som saknar eller har få motsvarigheter i landet eller regionen.	Ja eller nej samt om ja vilken form och grad av sällsynthet.	Förtydligande av vad sällsyntheten kan innebära samt vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som är sällsynta och på vilket sätt.
	Företeelsen eller dess värden hotas överhängande av nedbrytning, igenväxning eller annan negativ förändring.	Ja eller nej samt om ja vilken form och grad av hot.	Förtydligande av vad hotet kan innebära samt vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som hotas och på vilket sätt.
<i>Förutsättningar för förvaltning</i>	Företeelsens värden kräver särskilda skyddsbestämmelser och/eller skötselinsatser - alternativt kräver särskilda hänsyn vid samhällsplanering och utveckling.	Ja eller nej samt om ja vilken form och omfattning av bestämmelser, insatser eller hänsyn.	Förtydligande av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som kräver bestämmelser, insatser eller hänsyn och varför.
	Det finns erforderlig kompetens för upprätthållande, utveckling och kommunikation avseende företeelsens värden.	Ja eller nej samt vilken form och omfattning av kompetens som krävs.	Förtydligande av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som kräver särskild kompetens och varför samt vilken kompetens som finns eller saknas.
	Det finns ekonomiska förutsättningar för upprätthållande, utveckling och kommunikation avseende företeelsens värden.	Ja eller nej samt vilken omfattning av resurser som behövs.	Förtydligande av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband samt vilka insatser som kräver finansiering och vilka medel som finns eller saknas.
	Företeelsen har materialtekniska förutsättningar för förvaltning av dess värden (exempelvis går att upprätthålla, fysiskt).	Ja eller nej samt vilka förutsättningar som finns eller saknas.	Förtydligande av vilka beståndsdelar, egenskaper och samband som påverkas av förutsättningarna samt på vilket sätt.

Även vid denna typ av ställningstaganden bör redogöras för bedömningen av varje aspekt samt ge en förklaring till respektive bedömning. Det ska påpekas att också bedömningar med nekande utfall bör förklaras (även om detta inte fullt ut exemplifierats i matrisen). Det

är viktigt att i efterhand kunna spåra vad som prioriterats men också vad som valts bort samt argumenten för detta. Matrisen gäller planering och prioriteringar kring *kulturhistoriska företeelser och värden*. Därutöver inbegriper ställningstaganden kring planering och prioritering ofta hänsynstaganden som ligger utanför det kulturhistoriska sakområdet. I synnerhet vid processer som rör landskap och bebyggelse kan ett flertal allmänna och enskilda intressen och anspråk ingå i avvägningar inför olika former av beslut. De olika intressena kan vara av bland annat ekonomisk, social, eller miljömässig art och anspråken kan gälla den värderade kulturhistoriska företeelsen i sig eller något helt annat som antingen kan förenas med eller står i motsatsförhållande till de kulturhistoriska värdena.¹² Genom skilja mellan kulturhistorisk värdering och prioritering renodlas och tydliggörs värden respektive förutsättningar. Detta underlättar själva avvägningssituationen och medverkar till ett balanserat underlag för ställningstaganden kring planeringen samt, inte minst, möjliggör en saklig argumentation kring de kulturhistoriska värdena i den fortsatta hanteringen.

Det beslutande momentet – styrmedel och förvaltning

Landskap, byggnader, lämningar och föremål som tillskrivits kulturhistoriska värden och prioriterats vid planering blir ofta föremål för olika former av beslut och avgöranden. Dessa kan vara kopplade till lagar och förordningar, avtal om förvaltning och finansiering, kommunikationsinsatser, tillgängliggörande, uppföljning och tillsyn. Den kulturhistoriska värderingen av en företeelse har givetvis betydelse för ställningstaganden kring om och när det blir aktuellt med skydd, bevarande, kommunikation och uppföljning. Bedömningen av förutsättningar och hot kan dock i lika hög eller ännu högre grad vara styrande, i synnerhet då det gäller valet av dess förvaltningsformer. Att ett område eller ett objekt tillskrivits höga kulturhistoriska värden kan men behöver i sig inte medföra beslut om skydd eller förvaltning av detsamma. Ett överhängande hot mot dessa värden kan emellertid motivera skyddsbestämmelser och vårdinsatser. Vilka bestämmelser och insatser som beslutas kan variera beroende på hotets art likaväl som på de kulturhistoriska värdena.

Kommunikations- och andra tillgängliggörande åtgärder rör självfallet främst kunskaper om företeelsers kulturhistoriska värden, men kan också gälla rådgivning kring metoder för vård och bevarande av miljöer, byggnader och föremål. Insatser för uppföljning och tillsyn inriktas på de kulturhistoriska värdena i sig såväl som på förutsättningarna för värdenas förvaltning.

¹² Läs mer i kapitel 3 Påverkansfaktorer, om anspråk

Det är vanligt att arbetet med kulturhistorisk värdering och urval rör företeelser som redan varit föremål för ett eller flera beslutande ställningstaganden kring skydd, vård, finansiering och informationsförmedling. Det kan handla om större landskapsavsnitt eller bebyggelse med identifierade kulturhistoriska värden och som ingår i riksintresse för kulturmiljövården, skyddas inom kultur- eller naturreservat eller byggnadsminne, hanteras i detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen. Enstaka eller samlingar av museiföremål kan ha värderats och prioriterats i samband med tidigare beslut om gallring eller inför särskilda utställningar. En särskild händelse såsom ett exploateringsprojekt i landskapet, modernisering av bebyggelse eller utrymmesbrist i museimagasin kan förändra de rådande förutsättningarna. Detta kan ge anledning till omprioriteringar och avvägningar gentemot andra anspråk och intressen inom ramen för det planerande processmomentet. Om händelsen berör företeelser som helt eller delvis saknar tidigare eller tillräcklig värdering, exempelvis om utrymmesbristen i museimagasinet föränsades av en ansevärd donation, aktualiseras en kulturhistorisk värdering i enlighet med det analyserande processmomentet. Om lång tid har förflutit kan i vissa fall synsätten på vad som är kulturhistoriskt intressant ha förändrats, olika perspektiv på historien som är relevanta idag kan tidigare ha förbisetts, nya företeelser kan ha tillskapats eller betydande ny kunskap framkommit efter en tidigare genomförd värdering. I dessa fall kan det finnas anledning att genomföra en nyinventering inom det beskrivande momentet för att göra en utvecklad avgränsning och bestämning av det kulturhistoriska sammanhanget.¹³

I praktiken fortgår följaktligen ofta en rörelse fram och tillbaka mellan de fyra olika momenten snarare än en kronologisk process med början och slut. Det gäller då att hela tiden uppmärksamma och redogöra för vilka skilda ställningstaganden som lett fram till olika delar av beslut om skydd, finansiering eller andra insatser. Det behövs för att tydliggöra motiven bakom fattade beslut så att dessa även senare kan förstås och förankras bland dem som direkt eller indirekt är berörda. Detsamma gäller för sådana företeelser och värden som granskats men av olika skäl inte blivit föremål för positiva beslut. Orsakerna till avslagna byggnadsminnesförklaringar eller bidragsansökningar måste också kunna spåras och begripas.

¹³ Läs mer i kapitel 3 Påverkansfaktorer, om förändring

3. Påverkansfaktorer

Kulturhistorisk värdering och urval är, som tidigare nämnts, långt ifrån en egen och oberoende process. En mängd olika yttre faktorer påverkar i större eller mindre utsträckning och på skilda sätt alla de ställningstaganden som sker inom ramarna för de fyra processmoment som beskrivits i kapitel 2. Det är fråga om politiska mål och lagstiftning, kompetenser, enskilda och allmänna anspråk, utvecklings- och förändringsprocesser. Sådana påverkansfaktorer förblir många gånger outtalade i besluts- och förvaltningsdokument som tas fram vid arbeten med kulturhistorisk värdering och urval, trots att de ofta haft stort inflytande på resultaten. För att åskådliggöra de viktigaste påverkansfaktorerna har dessa grupperats i fyra teman – styrning, kunskap, anspråk och förändring. Varje temagrupp har sin särskilda tyngdpunkt i varsitt moment i processen kring kulturhistorisk värdering och urval, även om de på olika sätt kan beröra alla fyra momenten.

Styrning

Under rubriken *styrning* sorterar faktorer som kan ha avgörande betydelse för den kulturhistoriska värderings- och urvalsprocessen, och som ofta bildar utgångspunkter för själva arbetet. På så sätt påverkas hela processen, men i första hand det vanligen inledande beskrivande momentet som handlar om att kartlägga och avgränsa en företeelses kulturhistoriska sammanhang.

Organisation, uppdrag och syfte

De organisatoriska och personella förutsättningarna för ett arbete med kulturhistorisk värdering och urval bör alltid redovisas, eftersom dessa påverkar själva uppdragets. Det bör framgå vem eller vilka personer som medverkat, vilken organisation de tillhör, vem som är beställare samt uppdragets syfte och avgränsning. Sådana faktorer kan på olika sätt och i olika omfattning ha betydelse för arbetets upplägg, utförande och därmed resultat. Det bör också uppges om uppdraget har haft en viss inriktning, exempelvis fokus på en viss byggnadskategori från en bestämd tidsperiod. Eller om uppdraget har styrts av ett prioriterat perspektiv eller tema såsom genus, mångfald eller migration. Eller vidare om det funnits krav på att använda en bestämd metod för exempelvis inventering, värdering eller dokumentation. Det är även viktigt att grundligt redogöra för vilka data som samlats in och hur detta gått till. Utöver redovisningen av vilka förutsättningarna varit bör även framgå eventuella avvikelser från eller revideringar av planerna som uppstått under arbetets gång samt orsakerna till dessa.

Vid utformning och avgränsning av ett uppdrag som rör det offentliga kulturarvsarbetet, finns möjligheter och anledning att se över behovet av ett inkluderande arbetssätt. Därmed avses att planera för när, i vilken omfattning och på vilket sätt olika aktörer kan och bör ges möjlighet att ta del av och medverka olika moment av arbetsprocessen. Detta är en viktig demokratisk fråga om allas rätt till insyn och delaktighet.¹⁴

Lagar, regler och andra styrande dokument

Ett flertal regelverk har på olika sätt bäring på kulturarvet och kulturmiljön och kan därmed vara styrande för den kulturhistoriska värderings- och urvalsprocessen. Kulturmiljölagen, miljöbalken, och plan- och bygglagen hör till de främsta juridiska styrmedlen på kulturarvsområdet. Statlig kulturegendom regleras främst av förordningen om statliga byggnadsminnen. Vidare finns bestämmelser om hänsyn till kulturmiljön i skogsvårdslagen och väglagen. Olika ekonomiska styrmedel för kulturarvet och kulturmiljön regleras bl.a. av förordningen om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, förordningen om bidrag till arbetslivsmuseer samt Landsbygdsprogrammet.

Regelverken styr och påverkar hur kulturarvet uppfattas och hanteras av medborgarna i allmänhet och av yrkesverksamma inom kulturarvsarbetet i synnerhet. Regelverken och dess olika delar har tillkommit under olika tider och i skilda syften. Detta har medfört olikheter och otydligheter vad gäller begrepps användningen, men också skillnader beträffande hur olika kulturhistoriska företeelser regleras. Sådana otydligheter och skillnader kan förklara inkonsekvenser mellan olika värderings- och urvalsprocesser. Det bör därför redovisas om sådana inkonsekvenser uppstår samt hur dessa har hanterats. De lagar och andra regelverk som styr kulturmiljöarbetet förändras som regel sällan. Det innebär att beslut ibland fattas utifrån bestämmelser som tillkommit i en tid med andra värderingar. Vid tillämpning av lagen finns ett utrymme för tolkning. En utvecklad praxis kan emellertid också uppmärksamma behovet av en lagändring. På så sätt påverkas på sikt även regelverken i sin tur av de ställningstaganden som görs inom ramen för den utvecklade kulturhistoriska värderings- och urvalsprocessen.

Kulturmiljöarbetet påverkas även av ett antal internationella konventioner såsom Haagkonventionen, världsarvskonventionen, Granadakonventionen och den europeiska landskapskonventionen. Konventionerna tar primärt fasta på generella och övergripande mål rörande lagstiftning, kulturpolitik och förvaltning som varje medlemsstat ska leva upp till. I praktiken fungerar de mer som etiska rättesnören och i mindre utsträckning som

¹⁴ Se länsstyrelsernas projekt Kalejdoskop – sätt att se på kulturarv, slutrapport <http://www.lansstyrelsen.se/vasternorrland/Sv/publikationer/2012/Pages/slutrapport-kalejdoskop---satt-att-se-pa-kulturarv.aspx> samt det pågående arbetet om inkluderings och exkluderingsprocesser i länsstyrelsernas handläggning.

vägledning i praktiska värderings- och urvalssituationer. Utgångspunkten för många konventioner är att främja mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Även kulturarv räknas dit och dess bevarande betraktas som ett gemensamt internationellt ansvar. Konventionerna slår vakt om demokratiska, sociala och allmänmänskliga värden – om allas rätt till kulturarv och möjlighet att påverka i värderings- och urvalsprocesser. Flera konventioner lägger även vikt vid expertens roll och engagemanget från lokala och regionala myndigheter och andra intressenter. Även behovet av väl fungerande organisationer, långsiktiga handlingsplaner och hållbar utveckling betonas. Även om konventionerna inte är formellt styrande på samma sätt som regelverken, kan de ha en omedelbar påverkan på arbetet med kulturhistorisk värdering och urval. Exempelvis kan ett uppdrag om antikvariska ställningstaganden kring ett landskapsavsnitt ha en inriktning som utgår från den europeiska landskapskonventionens intentioner om landskapets sociala betydelse och allas delaktighet i processen.

Tidigare beslut och ställningstagande

Värderings- och urvalsarbetet styrs också i hög grad av äldre beslut och ställningstaganden som i sin tur grundar sig på tidigare utredningar och avvägningar. Sådana beslut kan gälla t.ex. skydd, vård, finansiering eller kommunikation men också inventering, karaktärisering och värdering. Det kan röra sig om större landskapsavsnitt eller bebyggelse som ingår i områden av riksintresse för kulturmiljövården, skyddas som kulturresevat eller byggnadsminne, regleras i detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen. Det kan också handla om enstaka eller samlingar av museiföremål som värderats och prioriterats i samband med insamling eller inför särskilda utställningar.

Sådana landskaps-, byggnads- och föremålstyper som tidigare bedömts som kulturhistoriskt värdefulla och prioriterats för juridiska, ekonomiska och kommunikativa åtgärder kommer sannolikt att värderas och gynnas på liknande sätt i nya arbetsprocesser. Även hanteringen av *liknande* företeelser, som inte bedömts tidigare, påverkas av detta. På motsvarande sätt gäller att företeelser som tidigare inte ansetts värda att lyfta fram för särskilda insatser, riskerar att bedömas på samma sätt även framgent. Det behöver inte vara ett problem – under förutsättning att äldre bedömningars giltighet och aktualitet prövas inför nya ställningstaganden.

Det innebär givetvis inte att äldre värderingar och beslut generellt ska ifrågasättas. Beslut om skyddsbestämmelser bygger på varaktighet och ofta avses därmed ett "skydd för all framtid". Detta är också en av de nödvändiga utgångspunkterna för en långsiktigt hållbar utveckling för sådana delar av kulturarvet som inte tål, eller kräver en reglerad, förändring. Risken finns dock att tidigare beslut påverkar på ett sätt som leder till osaklighet. Respekten för tidigare bedömningar, omfattningen av investeringar som redan gjorts eller

förankringen bland invånare, beslutsfattare och andra aktörer kan leda till undvikande av nya ställningstaganden som avviker från den rådande inriktningen. Detta trots att de äldre bedömningarna varit felaktiga eller omotiverade eller att nya kunskaper framkommit som ger anledning att ifrågasätta tidigare beslut. Det är därför av särskild betydelse att vara tydlig med utgångspunkterna för nya bedömningar och beslut. Ett inkluderande och rättssäkert arbetssätt förutsätter att besluten är tydligt motiverade men även begripligt formulerade.

Kulturpolitiska mål

Målen för kulturpolitiken ändras i takt med att nya perspektiv på samhällsliga frågor och offentlig styrning vinner insteg. Samtidigt präglas kulturpolitiken av äldre ideal om dess utformning och uppgift, antingen som något positivt att bygga vidare på eller som något negativt att ta avstånd från. Dagens kulturpolitiska mål kan därför ses som ett resultat av förhandlingar som pågått i decennier. En central del av kulturpolitiken rör förvaltningen av kulturmiljön. Trendanalyser liksom policy- och styrdokument anger att helhetsperspektiv, mångfald, delaktighet, långsiktig hållbarhet och internationalisering ska prägla de innevarande nationella målen med kulturmiljöarbetet.¹⁵ ”Kulturmiljöarbetet handlar om att skapa förutsättningar för att kulturmiljön ska bevaras, användas och utvecklas och syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer”.¹⁶ Följaktligen ska *alla* beredas möjlighet att ta del av och bruka kulturmiljön men också att aktivt bidra till värderings- och urvalsprocesser. Kulturarvet är och ska vara angeläget för och tillhöra alla samt vara tillgängligt och vårdas för framtiden. Samtidigt ligger dess bevarande i allas ansvar.

Kulturarvet och kulturmiljön utvecklas hela tiden och företeelser som tidigare valts ut för olika förvaltande insatser mot bakgrund av äldre värderingar, kan omvärderas och omprövas. Detta ställer nya krav på ansvar, roller och former för samverkan mellan ideella och professionella aktörer.

Kunskap

Kunskap har förstås en fundamental betydelse vid alla typer av ställningstaganden. Kunskaper inom det kulturhistoriska området påverkar alla de fyra moment som beskrevs i förra kapitlet – men kanske främst det analyserande momentet och den kulturhistoriska

¹⁵ Se exempelvis *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3); *Trender i tiden 2010–2015*; *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96).

¹⁶ *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96), s. 33.

värderingen. Även kunskaper och kompetens som gäller de situationer och processer där kulturarvet hanteras har stor betydelse.

Kompetens och sakkunskap

Det kan vara avgörande vilka typer av kulturhistoriska kunskaper och erfarenheter som finns med i processen kring kulturhistorisk värdering och urval. Verksamma inom kulturarvsarbetet har numera ofta arbetsuppgifter som både inbegriper olika kulturhistoriska sakfrågor och interagerar med sakkunniga inom andra yrkesområden. Skillnader i utbildningsbakgrund, specialkunskaper och yrkeserfarenheter kan ändå innebära i viss mån olika syn på kulturarvet och på värderingen och hanteringen av detsamma. En antikvarie med arkeologisk utbildning kan betrakta ett landskap och fokusera på dess fornlämningar och framhålla ett system som speglar järnålderssamhället. En kulturgeografiskt skolad antikvarie kan i samma landskap främst komma att betona de spår och strukturer som visar på utvecklingen av markanvändning och bebyggelse i 1800- och 1900-talens bondesamhälle. Även mindre olikheter i utbildning, intresse och erfarenhet kan ha påverkan. En byggnad kan av en byggnadsantikvarie uppfattas som intressant genom dess successivt förändrade karaktär som uttryck för hur estetiska ideal utvecklats genom tiderna. En annan byggnadsantikvarie kan istället se samma byggnads oförändrade detaljer som mer betydelsefulla eftersom de visar på de stilideal som var rådande vid tidpunkten för byggnadens uppförande. En föremålsantikvarie kan framhålla vikten av formspråket hos samma föremål som en annan värderar utifrån ett funktionsperspektiv. Antikvarier vid ett museum är kanske specialiserade på olika material eller föremålstyper, vilket kan påverka hur de resonerar kring insamling, utställning och kommunikation.

Det finns inget riktigt eller felaktigt perspektiv här. Att tänka olika och se olika saker behöver inte innebära ett problem, utan bör snarare uppfattas som en tillgång. Men det kan konstateras att olikheter i synsätt ökar kraven på dokumentation av de ställningstaganden som görs. Inte bara med avseende på hur den bakomliggande processen gått till men också då det gäller vilka intressen, uppdrag, kunskaper, kompetenser och underlag de baserats på. Även den mest sakkunniga kulturhistoriker behöver som regel anlita flera olika källor i arbetet med att inventera och värdera kulturhistoriska företeelser. En yrkesverksam antikvarie har ofta goda men generella kunskaper om en viss typ av landskap, byggnad eller föremål men kan sakna specialkunskaper kring det sammanhang eller särskilda historiska perspektiv som är intressant i ett enskilt fall. På så sätt kan även kunskaper hos lokalt verksamma amatörhistoriker eller andra särskilt insatta bli nödvändiga för en bredare belysning av företeelsens kulturhistoriska sammanhang och därmed bidra till en högre kvalitet hos de bedömningar som sedan görs.

Kunskapsläge – befintliga underlag

I många fall finns sedan tidigare kulturhistoriska utredningar eller sammanställningar att tillgå. Omfattande kunskapsunderlag, planeringsunderlag och beslutsunderlag minskar behovet av ytterligare utredningsarbeten. Sådana underlag innehåller ofta konstateranden kring kulturhistoriskt värde men mer sällan några närmare redogörelser för hur bedömningarna gjorts och hur man bör förhålla sig till de kulturhistoriska värdena i olika situationer. Det är viktigt att förhålla sig till tidigare utredningsarbeten med beaktande av i vilka syften de tillkommit, hur uppdragen avgränsats i tid och rum samt vilka kompetenser och erfarenheter som präglat arbetet.

Tidigare värderingar kan ha inflytande på inriktningen och utfallet hos nya utredningar. Det kända är lättare att upptäcka än det okända. Om en viss typ av byggnader har tillskrivits ett högt kulturhistoriskt värde vid tidigare bedömningar, är det sannolikt att detta påverkar senare värderingar av liknande byggnader.¹⁷ Det gäller således att vara medveten om och tydlig med utgångspunkterna för de val som görs men också att vara uppmärksam på hur olika synsätt på historien och kulturarvet kan ha präglat inriktning, avgränsning och urval i de äldre underlagen.

Kunskapsutveckling

Värderings- och urvalsarbetet kan också påverka kunskapsläget genom att det ger oss ny eller fördjupad kunskap som i sin tur påverkar framtida processer. Arbetet kan också visa på behov av att höja kunskapsnivån inom något visst område genom fördjupade studier, forsknings- eller utvecklingsprojekt. Under processen kan även uppstås behov av metodutveckling kring exempelvis kulturhistorisk värdering. Behovet av utvecklade arbetsmetoder uppstår och uppfattas som regel främst i anslutning till det arbete där metoderna tillämpas. Genom att uppmärksamma och dokumentera såväl brister och utvecklingsbehov som framgångsfaktorer förbättras möjligheterna att ta fram nya mer ändamålsenliga hjälpmedel och arbetssätt.

Utvecklingen av ny kunskap kan också leda till att synen på vad kulturarvet står för bekräftas, vidgas, eller förändras. Detta påverkar i sin tur hur olika delar av kulturarvet värderas och prioriteras. Anammandet av ett normkritiskt förhållningssätt till kulturarv innebär i de flesta fall att fler olika perspektiv beaktas jämfört med tidigare. Nya kunskaper om en företeelses kulturhistoriska betydelse kan gälla hur den använts, fungerat och uppfattats på skilda sätt av olika grupper och individer beroende på deras ålder, kön, yrken,

¹⁷ Se även ovan om tidigare beslut och ställningstaganden.

intressen, sociala situation eller kulturella bakgrund. Därmed kan förutsättningarna ändras för hur företeelsen värderas, men också för hur den förvaltas och kommuniceras.¹⁸

Anspraak

De påverkansfaktorer som samlats under denna rubrik handlar om olika intressen, krav och önskemål. Sådana *anspraak* kan utgöras av allmänna, privata eller ideella intressen och aktualiseras framför allt i anslutning till värderings- och urvalsprocessens *planerande* moment med prioriteringar kring de kulturhistoriska värdena. Här gäller det förhandlingar eller avvägningar mellan olika intressen och värden – även andra än de kulturhistoriska. Förhandlingarna kan vara mer eller mindre komplexa beroende på förutsättningarna och sammanhanget – om de sker inför att ta ställning till exempelvis åtgärder i byggnadsminnen, förvaltning av kulturresevat, införskaffande av museiföremål eller detaljplanering som rör områden av riksintresse för kulturmiljövården. Alla kulturhistoriska företeelser berörs inte på samma sätt av sådana förhandlingar eller avvägningar.

Tillgänglighet, mångfald, inflytande och delaktighet

Tillgänglighet till kulturarvet i alla dess former ska vara en självklar demokratisk rättighet för alla. Rätten att ta del av vårt gemensamma kulturarv men också att få påverka och bli representerad i processen kring kulturhistorisk värdering och urval gäller lika för alla oavsett bakgrund, religion, kön, sexuell läggning, klass, ålder, fysiska och kognitiva funktionshinder. Tillgänglighet, mångfald, inflytande och delaktighet står inte i kontrast till, utan är snarast en förutsättning för en hållbar förvaltning av kulturarvet.

Tillgängligheten till kulturarvet kan emellertid inte vara generell och förbehållslös. Med tillgänglighet och delaktighet följer ansvar och skyldigheter. Begränsningar i rätten och möjligheterna att ta del av och påverka hanteringen av kulturarvet, kan uppstå med risker för stöld eller skador och slitage. Tillgängligheten kan också begränsas av bristande ekonomiska förutsättningar eller av olika privata intressen såsom ägande- och brukningsrätt.

När olika anspraak vägs med och mot varandra är det ibland ofrånkomligt att vissa intressen främjas på bekostnad av andra. Därmed väcks frågor kring representation och delaktighet. Det blir angeläget att uppmärksamma och tydliggöra inte bara vilka typer av intressen som tillgodoses och inte, utan även *vems* intressen. Vilka individers eller grupper intressen väger tyngre, och vilkas lättare? Det är likaså viktigt att redogöra för vilka som ges möjlighet att delta i processens olika moment och som därmed är med och påverkar utfallet.

¹⁸ Se t.ex. Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, 2004, s. 17 f

Det offentliga kulturarvsarbetets inkluderande arbetssätt handlar inte bara om insyn och delaktighet i processen kring vilka företeelser som värderas och lyfts fram. Allas rätt till kulturarvet gäller även inflytande och medverkan i sådana frågor som rör hur kulturarvet kommuniceras och används.

Intressenter och intressegrupper

Beroende på situation och sammanhang kan olika former av anspråk resas från fler eller färre skilda aktörer såsom myndigheter, fastighetsägare, företag, privatpersoner och ideella föreningar. Aktörerna kan uppträda på internationell, nationell, regional eller lokal nivå och företräda intressen som kan strida mot, vara förenliga med eller stödja andra aktörers intressen. Anspråken kan röra kulturarvet direkt eller indirekt. De kan ställas på kulturarvet i sig eller vara inriktade på annat men där ett tillgodoseende av anspråken inverkar på kulturarvet eller dess hantering. Då det gäller att ta ställning till vilka aktörers anspråk som kan och ska beaktas, vägas mot andra och slutligen tillgodoses är det viktigt att redogöra inte bara för vilka av dem som räknats med i avvägningen utan även för vilka som eventuellt räknats bort – samt tydliggöra skälen för detta.

Initiativet och avgörandet ligger i vissa fall hos aktörer med formellt ansvar för kulturarvet – exempelvis då en kommun eller länsstyrelse ska skydda ett område som kulturreservat eller då ett museum tar ställning till vilka delar av en samling som ska ställas ut och presenteras för besökare. I andra fall ägs initiativet och avgörandet helt eller delvis av företrädare för andra politikområden och samhällsintressen, men där kulturarvsintresset blir ett anspråk att beakta bland övriga. Så är det i många samhällsplaneringssituationer.

Olika processer ställer olika krav på den kulturhistoriska kompetensen. I komplexa sammanhang där man har att göra med många aktörers skilda intressen, blir kännedom om och förståelse av utgångspunkterna för deras anspråk lika viktig som antikvariska kunskaper. Möjligheterna att i olika förhandlingssituationer vinna gehör för kulturarvsintressena torde vara avsevärt bättre för dem som är väl insatta i vad som ligger bakom övriga intressen. Det kan således ofta vara en nödvändig framgångsfaktor att inte bara ha kunskaper om de kulturpolitiska målen och lagstiftningen på kulturmiljöområdet, utan även känna till mål och regelverk som rör exempelvis miljö-, näringslivs-, energi- samt jord- och skogsbrukspolitiken.

Bedömning av olika värden

Anspråken avser hur olika former av värden eller resurser ska användas och vilka som ska ha rätten att använda dessa. Lagar och andra regler klargör i många fall vilka anspråk som ska beaktas och ofta även hur tungt anspråken väger. Som exempel kan nämnas 3 kap. 6 §

miljöbalken där det slås fast att områden med natur-, kultur- eller friluftslivsvärden av allmänt intresse *så långt möjligt* ska skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Vidare slås fast att områden av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet *ska* skyddas mot sådana åtgärder. Därmed förstås att alla kulturmiljöer av allmänt intresse alltid ska beaktas samt skyddas mot påtaglig skada när inga andra intressen väger tyngre. Dessutom står det klart att kulturmiljöer av riksintresse *alltid ska skyddas* mot påtaglig skada (enda undantaget är då skadan orsakas av ett annat *riksintresse* som bedömts väga tyngre).

Olika typer av värden eller resurser kan ha definierats och beräknats på varierande vis med vitt skilda utgångspunkter samt även påverkas i olika riktning och av olika faktorer. Gemensamt för alla intressen som finns med vid en avvägning är dock att varje intresse har avgränsats och värderats. Metoderna för detta kan skilja sig åt, men värdet hos olika berörda intressen måste kunna jämföras med och mot varandra. När detta sker i anslutning till värderings- och urvalsarbetets planerande moment är det rimligt att samtliga intressen preciserats med utgångspunkt i en process som i någon mån påminner om processen för kulturhistorisk värdering och urval. Stora skillnader i sätt att räkna, mäta och värdera kan göra det svårt att ställa olika värden med och mot varandra.

Dessutom kan flera aktörers anspråk på en och samma resurs ha värderats med olika föresatser. En lokal aktör kan ta i anspråk en kulturarvsresurs, exempelvis en bebyggelsemiljö från sent 1700-tal, som en tillgång i marknadsföringen av den egna verksamheten. En annan aktör gör anspråk på samma miljö som identitetsfaktor på grund av personliga associationer med barndom och uppväxt. En tredje har anspråk på miljön som resurs för lokalhistorisk forskning. En fjärde värderar samma kulturarvsresurs för dess skönhet. En femte vill använda sig av resursen för att skapa opinion i en angelägen samhällsfråga. Motiven kan vara ekonomiska, sociala, kulturhistoriska, estetiska, politiska eller kombinationer av dessa och anspråken kan som konstaterats strida mot, gå att förena med eller till och med stärka varandra.¹⁹

Kulturarv och kulturmiljö betraktas ofta som en ekonomisk resurs i lokal och regional utveckling, t.ex. för turismnäringen. Investeringar i kulturarv och kulturmiljö förväntas då bidra till attraktivitet och konkurrenskraft och därmed ekonomisk utveckling. Ekonomiska intressen kan gälla kulturarvet som enskild eller gemensam egendom där marknadsvärdet ses som det mest betydelsefulla. Ofta finns en koppling mellan ekonomiska och kulturhistoriska värden på så sätt att en egendom – fastighet, byggnad, anläggning eller samling av kulturföremål – som bedömts ha särskilt intressant historisk bakgrund kan därför också vara mer efterfrågad, d.v.s. locka fler potentiella köpare, vilket driver upp

¹⁹ Se t.ex. Högberg, Anders, Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården, 2013, s. 57.

priset. Egendom vars kulturhistoriska värde krävt sådan hänsyn att skyddsbestämmelser begränsar formerna för dess nyttjande, kan därmed i stället på omvänt vis tillskrivas ett lägre marknadsvärde. Liknande samband och påverkan kan finnas mellan andra typer av värden, t.ex. sådana som rör naturmiljön och friluftslivet.

Svårigheterna att jämföra olika värden med varandra och avgöra vad som väger tyngst kan upplevas som större i de fall där inte regelverk och tidigare praxis från liknande situationer ger tillräcklig vägledning. Men det kan, som tidigare nämnts, ofta finnas anledning att pröva och ibland ifrågasätta premisserna för tidigare ställningstaganden. De kanske har tillkommit under andra förhållanden än de som råder i dag – de juridiska förutsättningarna i lagar och lagtillämpning kan ha förändrats, ny kunskap kan ha utvecklats eller andra intressegrupper och anspråk kan ha tillkommit.

Förändring

Detta avsnitt beskriver påverkansfaktorer som har att göra med olika former av förändringsprocesser. Hit hör sådant som främst har bäring på det beslutande momentet med avgöranden kopplade till förvaltningen av kulturhistoriska företeelser. Förändringar kan avse skeenden som stärker, stödjer, hotar, försvagar eller förstör kulturarvet. Men förändringar medför också tillskapande av kulturarv. Förändringsprocesser kan vara mer eller mindre omfattande och utspelas långsamt eller ske mer plötsligt. Konsekvenserna av förändring är ofta svåra att förutse och kan även tvinga till omprövning och utveckling av gängse metoder och rådande synsätt inom kulturarvsarbetet.

Förändringsprocesser

Upphovet till förändringar som på olika sätt påverkar kulturarvet och kulturmiljön kan ofta spåras till sådana anspråk som beskrivits i föregående avsnitt, men förändringsprocesser kan även uppstå på andra sätt. Det är vanligt att beskriva två olika typer av förändring där den ena härrör från starka anspråk på exploatering av resurser och den andra kommer sig av motsatsen med låg efterfrågan. Den förra innebär en aktiv förändrande åtgärd och den senare leder till förändring genom övergivenhet och förfall. Men den bilden är kraftigt förenklad. Det är snarare fråga om en glidande skala, eller ett spektrum, mellan dessa två ytterligheter. Dessutom handlar det inte sällan om kombinationer av till synes motsatta förändringsprocesser. Exempelvis finns gott om områden där lantbrukets perifert belägna små åkrar och ekonomibyggnader förlorat sin funktion med övergivenhet, igenväxning och förfall som följd. Samtidigt kan finnas en stor efterfrågan på bostadshusen i området, med krav på om- och tillbyggnader och starka incitament till energieffektiviserande åtgärder. På

så sätt pågår i dessa kulturlandskap en förändringsprocess som snarare bottnar i en intresseförskjutning än uttrycker två olika utvecklingsperspektiv.

En ytterligare kategori av förändringsprocesser som inte riktigt hör hemma i spektrumet mellan exploatering och övergivenhet uppstår genom naturkatastrofer, miljöförändringar eller olyckshändelser. Även här finns ett brett spektrum mellan å ena sidan långsamma processer som hör ihop med klimatförändringar över lång tid som resulterar i exempelvis varmare temperaturer och högre vattenstånd, å andra sidan plötsliga och snabba förlopp som uppstår genom oväder, översvämning, erosion eller brand. Däremellan finns mer direkta miljöförändringar med förorening och försurning som orsakar vittring av byggnadssten och nedbrytning av arkeologiska föremål i marken.

Förändring som handlar om utveckling och omvandling såväl som stagnation och övergivenhet kan innebära ett hot mot kulturarvet och dess värden – men det behöver inte vara så. Förändring är också en förutsättning för en långsiktigt hållbar utveckling som innefattar kulturarvet och kulturmiljön. De kulturhistoriska värdena kan då dels fungera som utgångspunkt för förändringar, dels tillföras nya värden som kompletterar och stärker de befintliga. Även övergivna och förfallna, men därför inte heller aktivt förändrade, delar av kulturarvet och kulturmiljön kan i vissa fall fungera som goda källor och arenor för uppbyggnad och förmedling av kulturhistorisk kunskap.

Att hantera förändring

Förståelsen av förändringsprocessernas orsaker, samband och konsekvenser har avgörande betydelse för val mellan olika styrmedel och redskap för att förvalta, kommunicera och utveckla kulturarvet och kulturmiljön. Det kan inte utan vidare sägas att någon av ovan beskrivna förändringsprocesser är lättare att hantera än andra, men givetvis finns större möjlighet att förebygga eller fördröja långsammare förändringsprocesser än sådana som sker plötsligt. Däremot är det sannolikt lättare att överblicka och förutse effekterna av förändringar som sker inom en nära framtid.

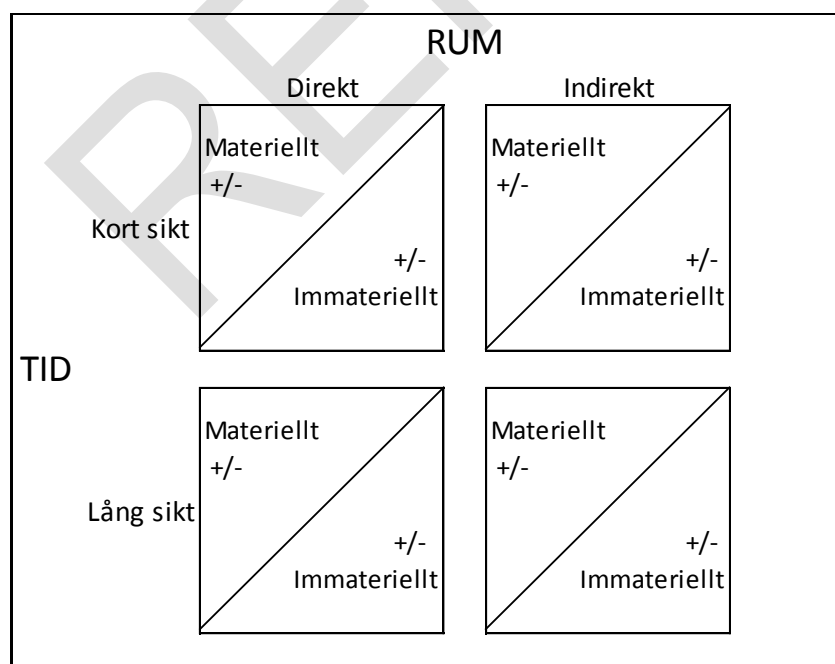
Kulturarvets immateriella delar i form av verksamheter, traditioner eller kunskaper hotas förstås inte av nedbrytning eller exploatering på samma sätt som de fysiska. Men samtidigt saknas utvecklade skyddsformer och metoder för förvaltningen av immateriellt kulturarv med svaga eller inga samband till det materiella. Även i situationer där större eller mindre fysiska förändringar sker som inte direkt rör kulturarvet och kulturmiljön, kan det uppstå konsekvenser för människors synsätt, intressen eller handlingsutrymme som påverkar deras vanor och beteenden vilket i sin tur kan få konsekvenser för kulturarvet och dess värden. I förlängningen kan det också handla om människors minnen och föreställningar – man glömmer eller omtolkar det förflutna i ljuset av sin samtid. Ett sådant utvecklingsförlopp kan vara svårt att förutse och planera för. Därmed kan konstateras att svårigheterna att välja

lämpliga styrmedel och redskap för en långsiktigt hållbar utveckling av kulturarvets värden ökar med dess abstraktionsnivå, förändringsprocessens tidsutdräkt och effektkedjans komplexitet.

Att följa förändring

Betydelsen av välgrundade konsekvensbedömningar som underlag för ställningstaganden kring förvaltningsformer i det beslutande momentet ska inte underskattas. Härmed avses valet av juridiska såväl som ekonomiska och informativa styrmedel. Bedömningar av konsekvenser är inte enbart underlag för att förutse och förebygga utan även för att styra och följa förändring. Genom att studera konsekvenser av tidigare förändringar i situationer och sammanhang som liknar de aktuella, går det att dra slutsatser om vilka förlopp som är mer sannolika än andra samt få en uppfattning om vad som kan förväntas. Genom att pröva olika utvecklings- och förändringsscenarier kan beredskapen ökas för att möta och även påverka förändringarna. Mot bakgrund av detta är det möjligt att formulera en målsättning för vilken utveckling som är önskvärd samt att planera för hur målet ska nås.

Nedanstående schema kan fungera som stöd för sortering och analys av förväntad eller möjlig förändring och dess konsekvenser för de kulturhistoriska värdena hos en viss företeelse – landskap eller bebyggelse såväl som lämning eller föremål. Konsekvenser av förändring kan ske på kort eller lång sikt, gälla en företeelse direkt eller indirekt och vara av materiell eller immateriell art samt vara positiva eller negativa för de kulturhistoriska värdena.

Analyschema - förändringars konsekvenser för kulturarvet

Att följa förändringsprocesser handlar om att se och förstå konsekvenserna av de förändringar som sker, men också om att mäta och analysera resultat i förhållande till förväntad måluppfyllelse. Slutsatserna från analysarbetet blir underlag för justeringar och kursändringar som kan behövas inom förvaltningen. Beroende på sammanhanget kan arbetet med uppföljning, utvärdering och utveckling av metoder inom det förvaltande momentet resultera i förslag till förändringar i lagar, förordningar och andra regelverk. Om och när dessa genomförs ändras följaktligen sådana styrande påverkansfaktorer som beskrivs i avsnittet om styrning ovan. Därmed förändras också några av utgångspunkterna för det framtida arbetet med att kartlägga och bestämma olika företeelsers kulturhistoriska sammanhang inom värderings- och urvalsprocessens beskrivande moment.

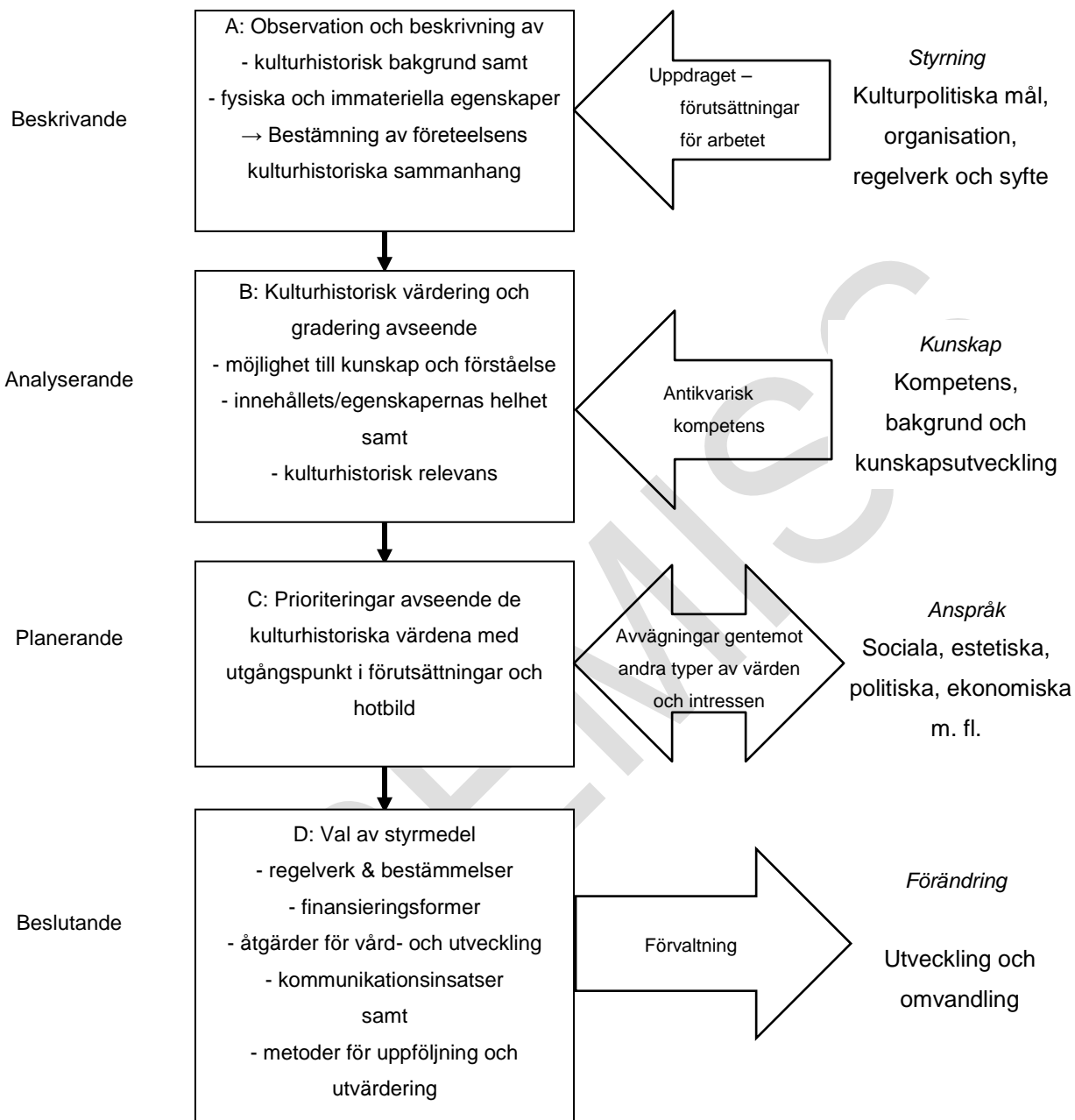
En komplex verklighet

De fyra tematiska grupper av påverkansfaktorer som har undersökts närmare i detta kapitel är alltså starkt kopplade till var sitt av de fyra moment som beskrivs i kapitel 2. Men verkligheten är inte riktigt så enkel. Det har också redan konstaterats att påverkansfaktorer inom de fyra temagrupperna i vissa sammanhang och avseenden kan beröra ställningstaganden i flera av de fyra processmomenten. Avsikten med sorteringen av ställningstaganden och påverkande faktorer är inte att beskriva eller förklara olika sammanhangs komplexitet, utan att ge stöd för en tydlig och strukturerad arbetsgång i komplexa sammanhang. I bilden nedan har faktorerna placerats i anslutning till sina respektive processmoment. Figuren sammanfattar relationerna mellan kapitlen 2 och 3 ovan, men kan också användas som utgångspunkt för ett fördjupat resonemang kring vad som påverkar vilka ställningstaganden.

Typ av ställningstagande

Innebörd

Påverkas främst av:

Var och en av de aktörer som utgör, genererar, uttrycker eller orsakar påverkansfaktorerna kan givetvis finnas med i flera av de fyra temagrupperna. Aktörerna kan även ha olika roller i förhållande till de olika processmomenten beroende på situation och sammanhang. Exempelvis kan det bland de lokala intressenter som nämnts under rubriken Anspråk, finnas individer med kunskaper om det lokala kulturarvets förekomst och bakgrund. Dessa kan ha en avgörande betydelse för ett arbete med att kartlägga och avgränsa en företeelses kulturhistoriska sammanhang i det beskrivande momentet. Detta resulterar i ett underlag som sedan styr inriktningen på den kulturhistoriska värderingen i det analyserande momentet.

Vid avvägningar inom det planerande momentet kan anspråken från samma intressegrupp gälla bland annat sociala och ekonomiska värden. Samtidigt kan deras förutsättningar och incitament för att medverka i förvaltningen av den berörda företeelsen påverka ställningstaganden kring dess hantering i det beslutande momentet.

På samma sätt kan andra aspekter av påverkan ”lyftas ut” ur sin respektive temagrupp för att prövas och beskrivas i förhållande till ställningstaganden i de olika momenten i processen.

Själva *syftet* med det kulturhistoriska värderings- och urvalsarbetet är som tidigare konstaterats en självklar och avgörande utgångspunkt. Uppdragets utformning och villkor har belysts främst med de påverkansfaktorer som sorterar under rubriken Styrning. Det är logiskt att börja där för att beskriva hela processen kring kulturhistorisk värdering och urval. Den egentliga startpunkten för ett sådant arbete kan dock ofta spåras till någon av de övriga temagrupperna. Det är exempelvis tänkbart att nya kunskaper på kulturarvsområdet framkommit som medför krav på kartläggning av hittills förbisedda kulturhistoriska företeelser eller förändrar synen på sådana som hanterats tidigare. Det är också möjligt att vissa grupper av intressenter framför nya anspråk på delar av kulturarvet, vilka föranleder initierandet av en utredning på området. Det är också vanligt att behovet av att inleda ett arbete med kulturhistorisk värdering och urval uppstår genom förändrade förutsättningar såsom exploateringshot, olyckshändelser, förfall eller nedbrytning.

4. Aspekter av värdering

Olika företeelser kan värderas utifrån skilda aspekter, bland annat beroende på vilken typ av företeelse det rör sig om och vilket som är syftet med värderingen. I denna plattform redogörs främst för värdering med avseende på kulturhistoriska aspekter, vilket diskuteras ingående, men här behandlas också kopplingar till värderingar som görs utifrån andra aspekter.²⁰ I det följande ges en särskild, om än översiktlig belysning av relationen mellan tre för kulturarvsarbetet viktiga sakområden som var för sig innefattar olika aspekter på värdering. Dessa är förutom det kulturhistoriska även de estetiska och sociala. Självfallet finns fler sakområden än så, till exempel ekonomiska eller ekologiska, som på olika sätt kan ha betydelse för den vidare urvalsprocessen. Att just dessa tre presenteras här beror på att de alla rör värdering av en företeelses *kulturella* aspekter vilka sammantaget definierar dess *kulturvärde*. Men en anledning är också att de estetiska och sociala aspekterna starkt påminner om och ofta har uppfattats som liktydiga med de kulturhistoriska och därmed också som ingående i den kulturhistoriska värderingen.²¹ Här beskrivs vad som åtskiljer och förenar dem.

Kulturhistoriska aspekter

Ett kulturhistoriskt betraktelsesätt innebär sammanfattningsvis beaktande av olika företeelser samt deras beståndsdelar och karaktärsdrag vilka är resultat av tidigare händelser och utvecklingsförlopp. Det kan röra sig om utformning och innehåll såväl som funktion och betydelse. Sådana egenskaper finns hos alla landskap, miljöer, byggnader, lämningar, objekt och föremål men även hos verksamheter, traditioner, ritualer och språk.

Egenskaperna kan bedömas med avseende på hur viktiga och tydliga de är som återspeglade uttryck för olika utvecklings- och händelseförlopp, tidsperioder och platser,

²⁰ Se även kapitel 4. Påverkansfaktorer, om anspråk.

²¹ Se exempelvis Unnerbäck, DIVE, Conservation Principles, Burra Charter, Mason m.fl.

verksamheter och synsätt samt för olika lokala, kulturella, etniska, religiösa eller filosofiska yttringar. Syftet med att bedöma och i förlängningen välja ut och förvalta sådana egenskaper som representerar kulturhistoriska värden, är att bidra till en ökad förståelse för såväl förflutna som pågående skeden, processer och sammanhang.

Bedömningen av olika företeelsers kulturhistoriska egenskaper innebär medvetna och kvalificerade ställningstaganden med utgångspunkt i sakkunskaper inom ämnesområden som arkeologi, etnologi, historia och kulturgeografi. En bedömning av vilka kulturhistoriska egenskaper som ska lyftas fram för värdering och vidare hantering i form av bevarande, vård och/eller utveckling och kommunikation är inte statisk. Förändrade synsätt och förnyade kunskaper medför krav på och möjligheter att löpande lägga till och justera i tidigare ställningstaganden. Detta att ett och samma övergripande kulturhistoriska utvecklingsförlopp kan beskrivas och förstås utifrån olika synsätt, medför att motiven för värdering och urval kan variera och till stor del är beroende av den kulturhistoriska inriktning man *väljer* att utgå ifrån. En sådan urvalsprocess förutsätter ett öppet och rörligt förhållningssätt till värdering och kategorisering av kulturarvet samt att val och ställningstaganden tydligt redovisas och förklaras med avseende på underliggande skäl, kunskaper och kompetens.²²

Resultatet av en kulturhistorisk värdering får emellertid inte påverkas av sådana aspekter som faller utanför det kulturhistoriska sakområdet. Detta är angeläget att påpeka eftersom det ibland uppfattas som oklart var gränsen går mellan värderingar inom de kulturhistoriska, sociala respektive estetiska sakområdena. Bedömningar av en företeelses attraktivitet, bruksvärde, konflikt eller förenlighet med andra intressen än de kulturhistoriska ska inte beaktas vid bedömningar av kulturhistoriska värden. Däremot kan sådana aspekter vägas in i andra skeden av den vidare värderings- och urvalsprocessen.

Estetiska aspekter

Det estetiska sakområdet är kopplat till rumsliga, visuella, akustiska och andra upplevelsebara aspekter som *kan* men inte nödvändigtvis betraktas utifrån kulturhistoriska aspekter.

En värdering utifrån estetiska aspekter bygger vanligen på bedömningar av en företeelses arkitektoniska eller konstnärliga egenskaper. Arkitektoniska egenskaper kan finnas hos byggnader eller andra anläggningar och miljöer i landskapet, och kan handla exempelvis om proportioner, fasadkompositioner, ljusförhållanden och interiöra lösningar. Konstnärliga egenskaper kan återfinnas i vägg- eller fasadmålningar, utsmyckningar,

²² Se kapitel 2 Kulturhistorisk värdering och urval, om det beskrivande momentet samt kapitel 3 Påverkansfaktorer, om styrning respektive kunskap.

ornament eller andra komponenter i en byggnad eller offentlig miljö, likaväl som i olika typer av bruks- och prydnadsföremål, litterära, sceniska eller musikaliska verk. Här kan det handla bland annat om komposition, materialval, formspråk, teknik, symbolik, rytm och konsonans.

Arkitektoniska och konstnärliga egenskaper såsom de uppfattas idag kan vara ett resultat av en medveten gestaltning i det förflutna, kan ha vuxit fram över tid genom avsiktliga åtgärder men även oavsiktliga skeenden eller kan vara ett resultat av nutida åtgärder och ställningstaganden. Egenskaperna är följaktligen ofta resultat av olika handlingar eller händelser och utvecklingsförlopp men bedöms, utifrån estetiska aspekter, inte primärt med avseende på hur de återspeglar kulturhistoriska sammanhang.

Arkitektur och konst omfattar således (liksom allt annat) kulturhistoriska dimensioner. På samma sätt är arkitekturhistoria och konsthistoria delar av kulturhistorien. Arkitekturhistoria och konsthistoria omfattas därmed både av det kulturhistoriska och det estetiska sakområdet. Men värderingar inom respektive sakområde utgår från olika kunskaper. Ett exempel på beskrivning som gäller bedömningar av ”estetiska värden” i den byggda miljön återfinns i propositionen *Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design* från 1998:

*”Sådana värden avser exempelvis hur byggnader eller bebyggelse genom sin färgsättning, storlek och skala, materialval, fasadutformning, yttre rumsbildningar och markanslutning samspelar med sin omgivning och gestaltar de funktioner som skall tillgodoses...”*²³

Formuleringen tydliggör att värderingar utifrån estetiska aspekter kan gälla samma typer av egenskaper som går att bedöma utifrån kulturhistoriska aspekter, men grundar sig i ett betraktelsesätt på form och funktion som inte är beroende av en företeelses kulturhistoriska bakgrund. Vad som är vackert, tilltalande eller i övrigt estetiskt intressant är i hög grad subjektivt och alla kan ha en uppfattning om en byggnads utseende eller tycka att en miljö är vacker. Men alla har inte djupare kunskaper i sakområdet eller gedigen erfarenhet av att se och bedöma en företeelses estetiska kvaliteter. Att göra en kvalificerad bedömning av en företeelses värde utifrån estetiska aspekter förutsätter kunskaper inom ämnen som konstvetenskap, arkitektur och estetik.²⁴

²³ Regeringens proposition 1997/98:117, s. 16.

²⁴ West, Susie (red.), *Understanding Heritage in Practice*, 2010, s. 55ff.

Sociala aspekter

De sociala aspekterna rör hur människor förstår, upplever, använder och förhåller sig till kulturarvet i sig eller till olika situationer, miljöer eller verksamheter där kulturarvet kan utgöra ett mer eller mindre framträdande inslag. Bedömningar av sociala aspekter kan göras med hjälp av studier och värderingsmetoder som bygger på bl.a. sociologiska, psykologiska och ekonomiska modeller och teorier. De vanligaste tillvägagångssätten är intervjuer och enkätstudier. Då det gäller att bedöma attraktiviteten hos olika besöksmål studeras exempelvis människors resemönster – d.v.s. hur mycket tid, energi och pengar olika kategorier av besökare lägger eller är beredda att lägga för att komma till ett visst besöksmål. En annan metod är studier av betalningsvilja, som kan gå ut på att fråga människor hur mycket de hypotetiskt är villiga att betala, exempelvis via skatt eller som särskild avgift, för att en viss företeelse ska finnas kvar eller tillgängliggöras. Frågorna är ofta ställda i relation till andra typer av mer eller mindre jämförbara företeelser.²⁵

Inom samhällsplaneringen har undersökts hur människor värderar sina upplevelser av olika platser eller landskapsrum med utgångspunkt i fördefinierade termer – dels positiva såsom vacker, spännande, trivsamt, trygg; dels negativa såsom ful, tråkigt, otrivsamt, otryggt. Ibland har dessa kompletteras med termer som beskriver känslomässiga reaktioner såsom glad, stimulerad, lugn respektive oroad, uppretad, nedstämd.²⁶

I sådana värderingsprocesser beaktas människors olika typer och grader av relationer till olika egenskaper hos landskap, bebyggelse, föremål, verksamheter och andra kulturyttringar. Dessa relationer kan i olika grad och på olika sätt eller inte alls vara kopplade till kulturhistoriska eller estetiska betraktelsesätt. Det kan handla om samma faktiska egenskaper som är utgångspunkt för värdering utifrån kulturhistoriska eller estetiska aspekter. Dessa kan exempelvis bestå i fysiska egenskaper som färg, form eller rumsliga samband. Men upplevelsen av eller relationen till egenskaperna kan finnas och bedömas oberoende av den kulturhistoriska bakgrund de återspeglar och oavsett hur de värderats utifrån arkitektoniska eller konstnärliga kvaliteter. Människors upplevelser av kulturarvet kan emellertid ha betydelse, eller till och med vara avgörande, för *prioriteringar* som görs kring företeelsers kulturhistoriska värden.

Upplevelser kan givetvis också variera mellan olika individer eller grupper av människor. Ett landskap, en byggnad eller ett föremål som hos vissa väcker känslor av obehag kan för andra kännas tryggt och angenämt. En individ eller grupp kan också se värden hos en viss

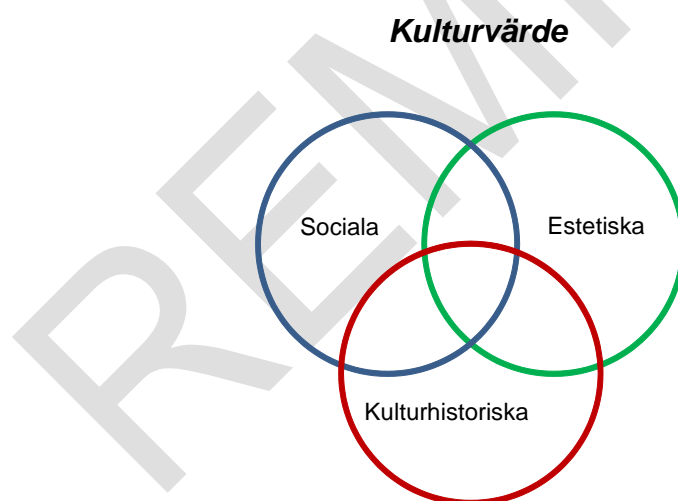
²⁵ Riksantikvarieämbetet, Rapport. 2010. Ekonomisk värdering av kulturmiljön – resultat från värderingsstudier av kulturresevat i Småland.

²⁶ Steffner, L. 2009. Värdering av stadsmiljöer – en metod att mäta upplevelser. Lund. LTH.

miljö, exempelvis för att det finns beröringspunkter med den egna bakgrunden eller identiteten, som konstvetaren eller antikvarien inte värderar eller ens uppfattar. Omvänt kan delar av kulturarvet som expertisen tillskrivit höga värden av vissa anses ointressant och oviktigt, för att de inte själva känner sig delaktiga i eller har kännedom om den bakomliggande kulturhistorien.

Olika utgångslägen – olika värderingar

De tre sakområdena är delvis överlappande men till stora delar åtskilda. Exempelvis kan socialhistoria och arkitekturhistoria ingå som aspekter av den kulturhistoriska värderingen av en bebyggelsemiljö. Samtidigt kan bebyggelsemiljöns kulturhistoriska bakgrund och innehåll påverka och delvis förklara hur den upplevs och värderas utifrån dess sociala eller estetiska aspekter. En miljö som inte bedömts som kulturhistoriskt värdefull, kan ändå värderas högt med hänseende på dess estetiska och/eller sociala kvaliteter. På liknande sätt kan en miljö som av många betraktas som oattraktiv tillskrivas höga konstnärliga och/eller kulturhistoriska värden. En sammanvägning av värderingar gjorda med utgångspunkt i samtliga tre sakområden beskriver en företeelses *kulturvärde*.²⁷

Eftersom såväl de kulturhistoriska som de estetiska och sociala aspekterna dels bedöms utifrån hur de uppfattas och dels kan beröra samma egenskaper, finns risk för förväxlingar. Det är angeläget att exempelvis de sociala aspekterna bedöms och hanteras i särskild

²⁷ Se kapitel 5 Begrepp, om kulturvärde.

ordning och inte tolkas som delar av de kulturhistoriska eller de estetiska. Värderingen av människors relationer till landskap, bebyggelse och föremål utgör anspråk som bör beaktas, men åtskilt från den kulturhistoriska värderingen.

Om de tre sakområdena helt eller delvis sammanblandas och detta sker på ett oreflekterat sätt, blir det svårt att i förlängningen förklara och förstå vilka bedömningar och avvägningar som legat till grund för beslut kring kulturarvets förvaltning. Oavsett om de olika värderingarna stödjer samma inriktning på ett beslut, kan det vid senare omprövningar till följd av ändrade förutsättningar ha stor betydelse vilka skälen varit. Har exempelvis en tillgänglighetsanpassning i en viss miljö genomförts i syfte att öka förståelsen av miljöns kulturhistoriska utveckling, av hänsyn till en konstnärlig gestaltning eller för att möjliggöra upplevelsen av en trivsam rekreationsplats?

REMISS

5. Begrepp

I dag förekommer många olika begrepp som rör kulturarv, kulturmiljö och värde. Det är inte alltid självklart vad de står för och de kan därmed tolkas olika av olika personer. En möjlig förklaring till detta är att dagens arbete med kulturmiljö och kulturarv har formats av flera olika professioner, akademiska traditioner och ideologier, med sina respektive utgångspunkter, kompetenser och språkbruk, och ofta i parallella och/eller motstridiga spår.²⁸ Ibland har olika typer av värderingsmodeller och värderingsbegrepp dessutom använts över professionsgränserna och ett begrepps ursprungliga användningsområde och definition kan därmed ha förändrats, utan att konsekvenserna till fullo har insetts.

Det finns också, inom kulturarvsarbetet, skilda uppfattningar om vissa begrepps betydelse och användning. I den följande texten finns därför en redogörelse om ett antal begrepp som ofta används. Syftet är att visa på hur deras användning och betydelse har förändrats över tid, men inte att, i detta skede, slå fast färdiga resonemang eller begreppskategorier eller -matriser. Det finns ett behov av att utveckla vissa av begreppen och att nå en ökad samsyn.

Den komplexa utvecklingen som beskrivits här ovanför, har under senare delen av 1900-talet resulterat i en mer eller mindre vedertagen modell för att beskriva kulturhistoriska värden, som utgår från de tre begreppen *kunskap*, *upplevelse* och *bruk*.

Det förstnämnda begreppet *kunskap* bottnar i ett synsätt om en objektiv bedömning av en företeelses mätbara vetenskapliga historiska innehåll/egenskaper, ett så kallat dokumentvärde eller vetenskapligt värde. Begreppet *upplevelse* har fått känneteckna subjektiva bedömningar som bland annat kan handla om förståelse, identitet, symbolik, eller estetik. Det tredje begreppet, *bruk*, kan sägas innefatta ett slags nyttoperspektiv som har sin grund i, bland andra, miljöekonomiska värderingsmodeller.²⁹

Beskrivningar och bedömningar med utgångspunkt i denna modell är inte alltid rättvisande. En orsak är sannolikt att de som använt modellen medvetet eller omedvetet känt sig tvingade att fylla de tre begreppen med innehåll. Det har i sin tur resulterat i upprepningar, där samma sak uttrycks men med andra ord. Möjligheten för andra än de inblandade att

²⁸ Denna fråga har undersökts och redogjorts för i många skrifter, till exempel: Carlie, Anne och Kretz, Eva, *Sätt att se på fornlämningar*, 1998; Jensen, Ola, "The art of valuating a heritage" i *Current Swedish Archaeology*, Vol. 18, 2010; Geijer, Mia, *Byggnadsminnesmärkenas värde – bakgrund till 1935 års urval*, Skrift från Statens fastighetsverk, 2014. Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004. Pettersson, Richard, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder*, 2003; Wetterberg, Ola, *Monument och miljö*, 1992.

²⁹ Se bland andra Carlie, Anne och Kretz, Eva, *Sätt att se på fornlämningar*, 1998. Jensen, Ola, "The art of valuating a heritage" i *Current Swedish Archaeology*, Vol. 18, 2010; Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 2002; Olsson, Krister; *Från bevarande till skapande av värde*, 2003; *Kulturmiljöanalys – En vägledning för användning av DIVE*, 2009.

förstå en sådan värdering är liten. Beskrivningar kan också bli förenklade, och viktiga företeelser och sammanhang kan komma att förbises eftersom de tre begreppen styr beskrivningens innehåll.

Det förekommer dessutom ett antal begrepp rörande värde i lagstiftningar, bl.a. kulturmiljölagen, plan- och bygglagen samt miljöbalken, men även i konventioner, som ytterligare spär på otydligheten. Det beror på att dessa har tillkommit under skilda tidsepoker, för olika syften och sammanhang. En del av dessa begrepp är dessutom översatta från engelska.

Listan nedan visar omfattningen av värderingsbegrepp som förekommer i olika lagar och förordningar:

Kulturhistoriskt värde – kulturmiljölagens 2-4 kapitel, förordningen om statliga byggnadsminnen, förordningen om bidrag till kulturmiljövård, förordningen om bidrag till arbetslivsmuseer, förordningen om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, plan- och bygglagen

Kulturvärde – miljöbalken, plan- och bygglagen, plan- och byggförordningen

Större kulturhistoriskt värde – förordningen om bidrag till kulturmiljövård

Särskilda antikvariska värden – förordningen om bidrag till kulturmiljövård

Värdefulla kulturmiljöer – förordningen om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, miljöbalken

Värdefulla kulturpräglade landskap – miljöbalken

Kulturmark – förordning om områdesskydd enligt miljöbalken

Historiska värden – plan- och bygglagen

Miljömässiga värden – plan- och bygglagen

Konstmärliga värden – plan- och bygglagen

Kulturmiljövärden – skogsvårdslagen

Nationell skatt – kulturmiljölagen

Kultur, kulturarv och kulturmiljö

Kultur

Betydelsen i begreppet kultur skiftar beroende på sammanhang och på vem som använder det. Tolkningen är också tidsbunden och avhängig rådande samhällssyn och ideologi. I dess allra vidaste mening kan kultur beskrivas som alla aspekter av mänskligt liv, där allt som skapas av människor ingår. Men det kan även förstås i en socialt normerande betydelse; till

exempel i de värderingar, traditioner eller livsmönster som innefattas av en grupp människor eller ett samhälle. Begreppet har också en snävare betydelse, som omfattar enbart mänsklig verksamhet som uttrycks genom till exempel konst, musik, dans, teater eller litteratur.³⁰

Kulturarv

Kulturarv avser såväl materiella som immateriella uttryck och omfattar exempelvis traditioner, språk, konstnärliga verk, historiska lämningar, arkiv- och föremålssamlingar samt kulturmiljöer och kulturlandskap som överförs från generation till generation. Vad som betraktas som kulturarv förändras med tiden och är ett uttryck för samhällets skiftande värderingar. När det skrivs i bestämd form – kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv.³¹

I dag används begreppet kulturarv på flera sätt, det kan omfatta något som *är*, dvs. en företeelse *är* kulturarv, till exempel en byggnad, ett föremål, en verksamhet, en hantverkskunskap eller en tradition. Det kan också omfatta något som *sker*, dvs. något *görs* eller *skapas* till kulturarv i olika processer, till exempel graffiti, nya hus i befintlig bebyggelse, besöksmål för turistnäring eller skötsel av gamla träbåtar.³²

De båda användningssätten är avhängiga varandra eftersom en ofta uttalad process har varit och är en förutsättning för skapande av företeelser som kallas kulturarv. Det viktiga är att tydligt uttala vad som avses när begreppet används. Ett sätt kan vara att konsekvent kalla dessa processer för *kulturarvsprocesser*.³³

De båda användningssätten har också sin grund i delvis olika perspektiv; å ena sidan det politiska och förvaltningsmässiga och, å andra sidan, forskningens. Dessa båda perspektiv samspelar på olika sätt och i olika grad beroende på situation och sammanhang.

I Sverige kan begreppet kulturarv spåras tillbaka till författaren Viktor Rydberg (1828–1895) som använde det i sina föreläsningar som professor i kulturhistoria vid Stockholms högskola på 1880-talet. Rydberg använde det i betydelsen att kulturarv handlade om (andlig) kultur som ett folk övertagit från tidigare generationer.³⁴ Men också för att visa på

³⁰ *Tid för kultur*, prop. 2009/10:3. s. 12. Se även Frenander, Anders, *Kulturen som kulturpolitikens stora problem*, 2005, s. 34ff, för uttömmande resonemang om begreppet kultur.

³¹ Definition från Riksantikvarieämbetets strategi 2010–2013 *Tänka i tid*.

³² Högberg, Anders, *Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården*, 2013, s. 20f, s. 24f.

³³ Aronsson, Peter, "Kulturarv och historiebruk", i: *Kulturaliseringens samhälle*.

Problemorienterad kulturvetenskaplig forskning vid Tema Q 2002–2012. Skriftserie Tema Kultur och samhälle 2012 :1.

³⁴ *Ordbok över svenska språket*, 1887, bd. 15, sp 3168. Se även Eric Bernard Jensen 2008:34ff. *Kulturarv – et identitetspolitiskt konfliktefelt*. Gads forlag: Köpenhamn

”en vidare krets av förflutenhet” än vad de traditionella historiska disciplinerna kunde.³⁵ Rydbergs samtida kontext, utifrån vilken begreppet fick sin mening, var en tid som präglades av storskalig social förändring.³⁶

Enligt propositionen *Kulturpolitik* användes kulturarvsbegreppet i dess ursprungliga bemärkelse fram till årtiondena före och efter andra världskriget. I linje med tidens utvecklingsoptimism sågs det då inte längre som relevant och förknippades med traditioner och bakåtsträvan.³⁷ När begreppet användes i den kulturpolitiska propositionen 1974 var det för att avgränsa det som skulle bevaras.³⁸ Detta perspektiv är även tydligt i propositionen om kulturmiljövård 1987–88, dock med tillägget att kulturarvet också skulle levandegöras.³⁹

I samma proposition tonades kulturarvets specifikt ålderdomliga delar ned och begreppet kulturarv gavs en bredare innebörd. Detta beskrevs sedan också i propositionen *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål* på följande vis: "Kulturarvet utgörs således av vad tidigare generationer har skapat och hur vi uppfattar, tolkar och för det vidare. Varje tid bildar sig en egen uppfattning om det kulturella arvets innehåll och betydelse och om vilka delar av det som är särskilt värdefulla och angelägna att ta vara på och utveckla."⁴⁰

Från och med mitten av 1990-talet vidgas betydelsen i kulturarvsbegreppet än mer i olika statliga utredningar och propositioner.⁴¹ Det kom då att omfatta fler typer av företeelser, både materiella och immateriella, men också en förändrad syn på kulturarv som betydelsefullt för människors identitet och som ett grundläggande samhälleligt värde för tolerans, demokrati och kopplat till alla människors möjlighet till delaktighet.⁴² I propositionen *Kulturpolitik* fördes begreppet också in i de kulturpolitiska målen.⁴³ Kulturarv i betydelsen god livsmiljö lyfts också i propositionen *Svenska miljömål*.⁴⁴

Under de senaste decennierna har begreppen kulturarv och kulturarvsprocesser och deras innebörd och användning i stor omfattning också diskuterats och problematiserats i artiklar, forskningsrapporter och avhandlingar.⁴⁵ Detta bland annat som en del i det numera

³⁵ Aronsson, Peter, *Historiebruk*, 2004, s. 143.

³⁶ Se till exempel Laurajane Smith i *The Uses of Heritage* (2006, s. 23). som diskuterar inte bara detta faktum utan även "vad" som i denna tid sågs som viktigt att bevara.

³⁷ Prop. 1996/97:3, s. 129f. Kulturutredningen SOU 2009:16, del 1, s. 118, s. 158f.

³⁸ Prop. 1974:28, s. 301.

³⁹ Prop. 1987/88:104, s. 29.

⁴⁰ Prop. 1987/88:104, s. 27. Prop. 1998/99:114, s. 19.

⁴¹ Prop. 1996/97:3, s. 126ff. Kulturutredningen SOU 2009:16, del 1 Grundanalys, s. 197.

⁴² Prop. 1996/97:3, s. 126ff.

⁴³ Prop. 1996/97:3, s. 27.

⁴⁴ Prop. 2004/05:150, s. 30.

⁴⁵ Beckman, Svante, artiklarna "Oreda i fornsvängen" samt "Om kulturarvets väsen och värde" i *Modernisering och kulturarv*, red. Anshelm, Jonas, 1993. Beckman, Svante, "Kulturarvens framtider" i *Agenda Kulturarv – Inspiration – diskussion*, 2002; Johansen, Birgitta, "Ett antikvariskt dilemma" i *Agenda Kulturarv – Inspiration – diskussion*, 2002; Grundberg, Jonas, *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*, 2000; Grundberg, Jonas,

vittomfattande och globala forskningsfältet *heritage studies* (kulturarvsstudier) som har sin grund i den anglosaxiska akademiska traditionen.⁴⁶

I dessa sammanhang har synen på kulturarv som social konstruktion och som något som skapas i processer kommit att etableras. Ett sådant synsätt innebär att kulturarv ses som immateriellt och inte förutbestämt och som något som får mening och värde i olika sociala och kulturella processer där människor tillskriver dessa attribut till fysiska företeelser i syfte att minnas, men också för att förstå sin samtid (ett slags historiebrik i samhället). Synsättet inbjuder också till betydligt vidare möjligheter (för alla människor) att ifrågasätta men också att vara delaktiga när det gäller att peka ut/definiera vad som är kulturarv. Att betrakta kulturarvet som en process skiljer sig också från den etablerade monument- och objektorienterade synen på estetiskt tilltalande kulturarv som något förutbestämt och ärvt, och utpekade av experter i offentliga institutioner i syfte att skriva en enda nationell gemensam historia. Detta sistnämnda synsätt beskrivs av vissa forskare som dominerande kulturarvsdiskurs.⁴⁷

Det finns ytterligare aspekter på begreppet kulturarv; i ordet ligger en förutbestämd koppling mellan kulturellt arv och kulturell identitet, en slags kulturalism (där kulturer ses som avgränsade) eller essentialism. En följd av ett sådant synsätt är att begreppet kulturarv kan uppfattas både som exkluderande och inkluderande.⁴⁸

Kulturmiljö

Kulturmiljö avser den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan gälla alltifrån enskilda objekt till stora landskapsavsnitt. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.⁴⁹

Redan under tidigt 1900-tal formulerades krav på bevarande av hela miljöer och inte endast enstaka byggnader då helheten, t.ex. stadsbilden, ansågs mer värdefull än enstaka hus.⁵⁰

Historiebrik, Globalisering och Kulturarvsförvaltning, 2004; Pettersson, Richard, *Den svenska kulturmiljöns värdegrunder*, 2003; Smith, Laurajane, *The Uses of Heritage*, 2006; West, Susie (red.), *Understanding Heritage in Practice*, 2010; Harrison, Rodney (red.), *Understanding the Politics of Heritage*, 2010. Harrison, Rodney, *Heritage - Critical approaches*, 2013.

Denna förteckning är inte på något sätt fullständig.

⁴⁶ Högberg, Anders, *Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården*, 2013, s. 23f.

⁴⁷ Smith, Laurajane, *The Uses of Heritage*, 2006, s. 4, 11ff, s. 17f, s. 29, s. 44ff. Waterton, Emma, Smith Laurajane and Campbell, Gary: "The Utility of Discourse Analysis to Heritage Studies – The Burra Charter and Social Inclusion" i *International Journal of Heritage Studies*, 12:4 2006. Grundberg, Jonas, *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*, 2000, s. 17ff. Grundberg, Jonas, *Historiebrik, Globalisering och Kulturarvsförvaltning*, 2004. s. 11f. Ashworth, G.J., Graham, B.J. & Tunbridge, J.E., *Pluralising pasts – heritage, identity and place in multicultural societies*, 2007, s. 39ff. Pettersson, Richard, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder*, 2003, s. 115ff.

⁴⁸ Mellander, Cathrine, "Mot ett vidgat kulturarv" i *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 62/2011, s. 63 och där anförda referenser.

⁴⁹ Definition från Riksantikvarieämbetets strategi 2010–2013 *Tänka i tid*.

Detta synsätt fick förnyad kraft under 1960- och 70-talen.⁵¹ Denna period präglades, liksom seklets första decennier, av omfattande förändringar i den fysiska miljön, såväl i städer som på landsbygden.⁵² Miljöperspektivet kom också att få genomslag i propositionen Kulturmiljövård från 1987 då begreppet *kulturmiljö* infördes i lagtexten. I propositionen poängterades även vikten av att se samtida vardagsmiljöer, och inte endast det exklusiva eller specifikt intressanta, som kulturmiljöer.⁵³

Under samma period utvecklades också lagstiftningarna rörande skog och miljö (skogsvårdslagen och naturresurslagen, sedermera miljöbalken) samt planering och byggande (plan- och bygglagen) där de olika förarbetena genomsyrades av ett bredare miljötankande och vikten av att väga samman de tre perspektiven miljö, planering och kulturmiljö, något som också sedan tydliggörs i de fyra lagstiftningarna.⁵⁴ Den 1 januari 2014 bytte kulturminneslagen namn till kulturmiljölagen.⁵⁵

Begrepp som rör värde och värdering

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriskt värde har tidigare i denna skrift definierats enligt följande: Kulturhistoriskt värde består i möjligheter att genom materiella och immateriella företeelser utvinna och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang - samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag. Beskrivningen är ett övergripande ramverk för att ringa in vad som, i vidare hänseende, skulle kunna anses ha ett kulturhistoriskt värde. Men de specifika kulturhistoriska värdena måste identifieras och beskrivas i varje enskilt sammanhang och kopplas till de egenskaper som är värdenas förutsättningar. Det kulturhistoriska värdet blir då de kunskaper som skapas i vår egen samtid, och som i framtiden kan skapas hos kommande generationer. Begreppets vida betydelse gör att det används för många olika företeelser, från 10 000 år gamla stenåldersboplatser till bebyggelse från 1990-talet.

⁵⁰ Sanering III - Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 25. Wetterberg, Ola, *Monument och miljö*, 1992, s. 9ff. Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004, s. 31f. Geijer, Mia, *Byggnadsminnesmärkenas värde – bakgrund till 1935 års urval*, Skrift från Statens fastighetsverk, 2014, s. 5.

⁵¹ Wetterberg, Ola, *Monument och miljö*, 1992, s. 9ff. Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004, s. 31f.

⁵² Sveriges nationalatlas, Kulturminnen och kulturmiljövård, s. 170. Wetterberg, Ola, *Monument och miljö*, 1992, s. 9ff.

⁵³ Prop. 1987/88:104.

⁵⁴ Prop. 1987/88:104, s. 27f, s. 128ff (kulturminneslagen). Prop. 1985/86:3 (naturresurslagen). Prop. 1985/86:1 (plan- och bygglagen). Prop. 1992/93:226 (skogsvårdslagen).

⁵⁵ Prop. 2012/13:96, Kulturmiljöns mångfald. Kulturmiljölag 1988:950.

Begreppet härrör från det kulturhistoriska ämnet som etablerades under mitten av 1800-talet och som mycket kortfattat kan beskrivas som ”den andliga och materiella kulturens utvecklingshistoria”⁵⁶ eller ”vetenskapen om kulturlivet och civilisationsprocessen”⁵⁷.

Begreppets innebörd har varierat, beroende på bland annat akademiska och förvaltningsmässiga utgångspunkter och traditioner. Utgångspunkten är historie- och arkeologivetenskaperna samt folklivsforskningen som etablerades under mitten av 1800-talet och som kom att användas av både det offentliga och privata (ideella) samhället, i syfte att bygga nationen Sverige. Uppfattningen om vad kunde anses vara historiskt och kulturhistoriskt värdefullt utvecklades ur både ett historiskt/arkeologiskt och etnologiskt vetenskapligt synsätt. Men det fanns också motsättningar mellan ideella krafter och offentliga experter. De förstnämnda ansåg pietetsmotiv (vördnad) för bevarande vara det centrala (upplevelse), medan de sistnämnda ansåg att det vetenskapliga motivet var det viktiga (kunskap). Till dessa två synsätt kom även ytterligare vetenskapliga argument; nämligen konst- och arkitekturhistoriska. Dessa baserades på det vid sekelskiftet (1800–1900) etablerade ämnet konsthistoria.⁵⁸

Vid samma tid kom också estetiska skäl för monumentvård att bli starkare. Detta som en motreaktion från nationalistiska strömningar, som var kritiska till arkitektkårens beroende av utländska förebilder och som ansåg att äldre svenska byggnader likaväl kunde fungera som förebilder.

*”... närstudier av äldre monument gav byggnadstekniska insikter och estetiska influenser till nyskapande arkitektur. /.../ En byggnads estetiska egenskaper var inte längre enbart ett konsthistoriskt värde. Det konstnärliga och/eller arkitektoniska värdet upplevdes som konstant över tid. Det konstnärliga värdet var dock i sig en grund för att inlemma en byggnad i landets konst- och arkitekturhistoria och bidrog därför samtidigt till att en byggnad uppfattades som kulturhistoriskt intressant.”*⁵⁹

Denna mångtydiga innebörd som fanns hos begreppet kom också att influera de olika (moderna) lagstiftningar inom kulturmiljöområdet som växte fram under 1900-talet. En genomläsning av en rad olika statliga utredningar och propositioner rörande

⁵⁶ Svenska Akademiens Ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>, besökt 2013-04-26.

⁵⁷ Svensson, Birgitta, ”Hvadan och hvarthän?” – Några reflektioner över kulturarvet efter Viktor Rydberg” i KVHAA:s årsbok, 2005, s. 170f.

⁵⁸ Wetterberg, Ola, *Monument och miljö*, 1992, s 94 ff. Geijer, Mia, *Makten över monumenten*, 2007. Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004, s. 77ff. Geijer, Mia, i: *Statens kulturfastigheter*, SOU 2013:55, bilaga 5, s. 273. Jensen, Ola, ”The art of valuating a heritage” i *Current Swedish Archaeology*, Vol 18, 2010.

⁵⁹ Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004, s. 77ff. Geijer, Mia, i: *Statens kulturfastigheter*, SOU 2013:55, bilaga 5, s. 273.

kulturminneslagen, plan- och bygglagen, miljöbalken och förordningen om statliga byggnadsminnen samt deras föregångare, visar hur svårt det har varit att förklara innebörden i begreppet *kulturhistoriskt värde* och att urskilja vad de olika, ovan beskrivna, synsätten egentligen representerar och hur lång tid som måste passera innan en företeelse kan anses vara kulturhistorisk.

I propositionen Kulturmiljövård 1987, i avsnittet som behandlar byggnadsminnesförklaringar, förekommer formuleringar som:

*"I begreppet kulturhistoriskt värde kan ingå bland annat ett konstnärligt värde. Detta har lång hävd i kulturminnesvården."*⁶⁰

Det konstateras även att:

*"... en byggnads konstnärliga kvalitet kan vara en av de egenskaper som kan vara av betydelse för bedömningen av dess kulturhistoriska värde. Detta torde ha särskild relevans när det gäller yngre byggnader. För dem blir det enligt min mening ofta de arkitektoniska kvaliteterna som kan motivera en byggnadsminnesförklaring. Dessa kvaliteter bör givetvis bedömas med lite längre tidsperspektiv."*⁶¹

Vidare diskuteras tolkningen av uttrycket "gången tid" i byggnadsminneslagen, och att detta bör vara gällande även i den nya lagstiftningen men med förbehållet att:

*"Det kan givetvis inte vara frågan om en helt ny byggnad vilket framgår redan av att dess värde ska vara "kulturhistoriskt". Jag anser emellertid att det är mindre lämpligt att bibehålla BML:s begrepp 'gången tid'. Den byggda miljön förändras numera ofta mycket snabbt. Till detta kommer vad jag nyss anfört om möjligheten att även en yngre byggnads arkitektoniska kvaliteter kan vara grund för en byggnadsminnesförklaring. Lagen bör därför inte innehålla formuleringar som gör att skyddet kan uppfattas som förbehållet det specifikt ålderdomliga."*⁶²

Resonemangen är likartade i avsnittet som behandlar kyrkliga kulturminnen.

Även Saneringsutredningen diskuterar begreppet kulturhistoriskt värde. Här används begreppet kulturhistoriskt värde som samlingsord för "estetiska, historiska eller liknande

⁶⁰ Prop. 1987/88:104, s. 47.

⁶¹ Prop. 1987/88:104, s. 48.

⁶² Prop. 1987/88:104, s. 48f.

värden”.⁶³ Vidare definieras kulturhistoriskt värde som ”de värden, uppfattbara för ett samhälles medborgare, som kan tillmätas en byggnad utöver dess nyttovärde”.⁶⁴

Anledningen till denna vida definition var en oro för bristen på kunskapsunderlag (bebyggelseinventeringar) som kunde medföra en problematik där olika byggnader graderades mot varandra utan att det egentligen finns tillräckligt med underlag för att göra sådana bedömningar. Därför avråddes från frågor som ”vilka former av bebyggelse skall tillmätas kulturhistoriskt värde och hur ska de valda exemplen graderas i förhållande till varandra?” och föreslogs i stället frågan ”Hur skall begreppet kulturhistoriskt värde definieras så att ingen rimlig variant utesluts?”.⁶⁵ Detta resonemang handlar således egentligen om att säkerställa att urvalet inte skulle bli för snävt och att det inte skulle göras på bristfälliga grunder avseende kunskap om äldre bebyggelse.

Historiskt värde

Begreppet *historiskt värde* används ofta synonymt med eller ingår i uppräkningslistor tillsammans med begreppet *kulturhistoriskt värde*, men vad skiljer de båda begreppen åt? För att, om möjligt, ringa in svaret på den frågan måste en reflektion göras om förhållandet mellan begreppen historia och kulturhistoria.

Det humanistiska och tvärvetenskapliga ämnet historia kan övergripande beskrivas som ett systematiskt utforskande av det förflutna. I den allra bredaste bemärkelsen innefattar det all mänsklig verksamhet genom alla tider och fram till idag och som på något sätt finns bevarat i olika källmaterial som kan beforskas för att ge ny kunskap. Ämnet har fyra huvudinriktningar; kulturhistoria, politisk historia, ekonomisk historia och socialhistoria. Men vad är då det humanistiska och tvärvetenskapliga ämnet kulturhistoria? Det finns ingen entydig definition och en mer specifik beskrivning avgörs av vilken akademisk tradition och ämne som det associeras med. Inom vissa akademiska ämnen, till exempel arkeologi, anses begreppet daterat då det representerar ett synsätt som var gällande fram till andra världskriget och som handlade om studier av äldre kulturer. Inom andra ämnen, till exempel etnologi, har begreppet sedan 1980-talet kommit att återtas och står nu för nya typer av frågor och forskning som bland annat handlar om människor som står lite utanför den traditionella historieskrivningen. Lite förenklat kan sägas att forskning inom kulturhistoria på olika och nya sätt hanterar och korskopplar historiska ämnen och kulturämnen med stor frihet.⁶⁶

⁶³ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 23.

⁶⁴ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 24.

⁶⁵ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 24.

⁶⁶ Denna korta beskrivning av historia och kulturhistoria gör inte på något sätt anspråk på att vara uttömmande. För mer utförliga reflektioner om historia och kulturhistoria hänvisas bland

Slutsatsen är att det egentligen inte finns någon självklar och allmängiltig tydlig gräns mellan de två ämnena och de två begreppen.

I plan- och bygglagen ingår historiskt värde i den uppräkningslista av olika kulturella aspekter (historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden) som på olika sätt ska beaktas vid förändring och ombyggnationer i bebyggelse. Begreppet kan i dessa sammanhang spåras tillbaka till åtminstone 1931 års byggnadsstadga.⁶⁷ Därefter förekommer det i alla plan- och bygglagstiftningar fram till den nu gällande och i nästan alla förarbeten. Överlag förekommer begreppet i gemensam uppräkningslista med kulturhistoriskt värde. I Stadsplaneutredningen 1945⁶⁸ beskrivs kulturhistoriskt värde som en del av historiskt värde. I några senare utredningar och propositioner är resonemangen omvända.⁶⁹ En trolig tolkning är att den gemensamma uppräkningslistan av begreppen bottenar i en osäkerhet om deras innebörd och relation och att man av den anledningen valt att för säkerhets skull (för att inte tappa bort någon aspekt) ha med dem båda.

Motsatsförhållandet mellan och spännvidden i begreppen historia och kulturhistoria och den rörliga relationen dem emellan innebär att betydelseerna skiftar. Begreppet historia kan således innefatta "allt som hänt" (även naturhistoria). Begreppet kulturhistoria handlar om "mänsklighetens historia". Det finns också ett tidsperspektiv i detta; begreppet historiskt värde kan skifta från att betyda korta tidsperspektiv (endast historisk tid) till mycket långa (allt som hänt).

Kulturvärde

Kulturvärde är i denna skrift en sammanfattande benämning för sådana värden som tillskrivits olika företeelser utifrån bedömningar av kulturhistoriska men även sociala och estetiska aspekter.

Begreppet kulturvärde har spårats till bland annat propositionerna för en ny plan- och bygglag (1985) samt Kulturmiljövård (1988).⁷⁰ I den sistnämnda propositionen förekommer det i formuleringar om vården av kulturlandskap och fornlämningar och då som en beskrivning av sådana objekt som inte omfattas av lagskyddet för fasta fornlämningar.

andra till: Källén, Anna, ed., *Making cultural history*, 2013. Burke, Peter, *Vad är kulturhistoria?*, 2007. Aronsson, Peter, *Historia*, 2011. Eggeby, Eva och Eriksson, Bo, *Forma historia: Metodövningar*, 2002. Qvarsell, Roger, "Kulturhistoria och samhällsförändring", i: *Kulturaliseringens samhälle. Problemorienterad kulturvetenskaplig forskning vid Tema Q 2002–2012*. Skriftserie Tema Kultur och samhälle 2012 :1.

⁶⁷ Byggnadsstadga för stad och landsbygd 1931.

⁶⁸ Stadsplaneutredningen SOU 1945:15.

⁶⁹ Saneringsutredningen SOU 1973:27. Proposition En enklare plan- och bygglag 2009/10:170.

⁷⁰ Proposition om ny plan- och bygglag 1985/86:1. Proposition om kulturmiljövård 1987/88:104.

*”... det särskilda skyddet för fasta fornlämningar, men detta är inte ensamt tillräckligt för att ta tillvara alla de kulturvärden som ryms i det traditionella svenska odlingslandskapet, ... ”.*⁷¹

Senare i texten att det är

*”inte möjligt att dra någon fast gräns mellan kulturlandskapets kultur- och naturvärden.”*⁷²

Begreppet används också i Saneringsutredningen; i ett resonemang om tidigare värderingsgrunder och om varför intresset för äldre bebyggelse uppstått i Sverige nämns bland annat den europeiska diskussionen inom Europarådet om bevarande av äldre bebyggelse och enskilda länders egna ansvar för frågan. Utredaren skriver att ”varje land måste ta ansvar för sina kulturvärden i byggnader och miljöer”, dock utan förklara begreppet närmare.⁷³

I propositionen som föregick plan- och bygglagen sägs följande:

*”Först vill jag förtydliga vad jag avser med ordet kulturvärden. I skilda sammanhang har man sökt ett samlande begrepp för de vetenskapliga och upplevelsemässiga värden i bebyggelsen som huvudsakligen har sin grund i historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värderingar. Jag vill exempelvis erinra om saneringsutredningens definition av begreppet kulturhistoriskt värde som 'de värden, uppfattbara för ett samhälles medborgare, som kan tillmätas en byggnad utöver dess nyttovärde'. Samma synsätt som låg till grund för saneringsutredningens medvetet vida definition av kulturhistoriskt värde har varit vägledande för mig då jag talar om kulturvärden i bebyggelsen och kulturlandskapet.”*⁷⁴

I propositionen Kulturarv, kulturmiljö och kulturföremål från 1999 anges under målen för kulturmiljöarbetet att:

”Kulturmiljöverksamhet är ytterst resurshushållning och dess uppdrag är att ta till vara, hävda och återanvända befintliga värden i miljön så att de tjänar samtiden och därmed framtiden. Kulturvärden kan, och ska, nybildas men kulturhistoriska värden som förstörts kan inte återskapas. Detta manar till en konstruktiv dialog mellan det befintliga och det

⁷¹ Proposition om kulturmiljövård 1987/88:104, s. 31.

⁷² Proposition om kulturmiljövård 1987/88:104, s. 130.

⁷³ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 25.

⁷⁴ Prop. 1985/86:1, s. 440.

nyttillkommande. En ökad medvetenhet om estetiska värden och historiska samband är härvid av stor vikt.”⁷⁵

Kulturmiljövärde

I samband med den tidigare nämnda utvecklingen av lagstiftningarna rörande skog och miljö kom begreppet kulturmiljövärde att användas i skogsvårdslagen.⁷⁶ I och med införandet av miljömålssystemet i slutet av 1990-talet kom också begreppet att börja användas i mycket bred omfattning.

I Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturarvet och miljön* förklaras begreppet på följande vis: ”Kulturlandskapet är komplext. Kulturmiljövärden av betydelse för kulturarvet är tydliga historiska funktionella samband, seglivade mönster, lång kontinuitet eller regionala karaktärsdrag förutom enstaka kulturminnen.”

Upplevelsevärde

Inledningsvis i detta kapitel nämndes upplevelsevärden som en del i en tredelad förhållandevis etablerad värderingsmodell. Men vad står detta begrepp egentligen för? I dag används det på olika sätt; till exempel i betydelsen att en företeelse *ger möjlighet att läsa och förstå historiska sammanhang*; att den *lämpar sig väl för rekreation och friluftsliv*; att den är *vacker eller på annat sätt tilltalande*; att den har *symbolisk eller andlig innebörd för vissa grupper eller individer* eller att den har *betydelse för människors identitet*.

Så i grunden handlar det om hur människor, utifrån vilka de är och sina erfarenheter, uppfattar och upplever en företeelse eller plats. Erfarenheterna kan således handla om kunskap, anknytningar och relationer eller bruk/användning av platsen/företeelsen. Men poängen med att beskriva och värdera människors upplevelser är just att utgå från dem som är berörda. I dag görs ofta bedömningar av upplevelsevärden utifrån antikvariers/handläggares professionella perspektiv, som dessutom kan vara mycket skiftande beroende på akademisk bakgrund och yrkeserfarenhet. Det är naturligtvis inte fel att göra så, men det viktiga är att det tydligt framgår från vems och vilket perspektiv bedömningen har gjorts. Att verkligen ta reda på vad människor tycker kräver dels annan kompetens än den sedvanliga ”antikvariska”, dels olika typer av systematiska undersökningar och förfrågningar. De senaste åren har sådana metoder utvecklats och

⁷⁵ Prop. 1998/99:114, s. 29.

⁷⁶ Se beskrivning av begreppet *Kulturmiljö* i detta kapitel.

testats när det gäller att fånga människors uppfattningar om upplevelsevärden i landskapet utifrån ett hälso- och planeringsperspektiv samt i stadsmiljöer.^{77, 78}

I förlängningen innebär detta också en perspektivförskjutning från expert till medborgare, så till vida att andra än ”experter” får definiera vad som är kulturarv och vad det kan betyda, och i andra sammanhang än de traditionellt antikvariska.⁷⁹

Ett slags upplevelseperspektiv kan skönjas redan i 1700- och 1800-talens antikvariska verksamhet, som bottnade i romantikens historieintresse och förhålligande av götiska förfäder. Framför allt fornminnen sågs som historiska monument och som bidragande till känslomässiga och estetiska aspekter i landskapsbilden.⁸⁰ Vidare tillskrevs de en social och politisk betydelse för sin samtid som identitetsskapande komponenter i historieskrivningen om Sverige, i en tid då omfattande strukturomvandlingar och sociala förändringar inleddes och det fanns en rädsla för att ”minnet av förfäderna”⁸¹ skulle försvinna.⁸² Men det fanns också en vördnadsaspekt i synen på de gamla monumenten; ett pietetsmotiv som handlade om respekt för de lämningar som tidigare generationer lämnat efter sig - en kristen etik.⁸³

Dessa aspekter som således handlar om identitet, symbolik och estetik har aldrig försvunnit, men de senaste decennierna har de i olika arbetsmetoder och värderingsmodeller hanterats under benämningen upplevelsevärden, då också tillsammans med andra aspekter så som möjlighet till förståelse av historiska sammanhang samt bedömningar rörande konstnärlighet och arkitektur.⁸⁴

⁷⁷ Landskapets upplevelsevärden – vilka är de och var finns de?, Rapport från Boverket 2007 i tre delar; Sjölander-Lindqvist, Annelie, Bohlin, Anna, Adolfsson Petra, Delaktighetens landskap – Tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn, 2010.

⁷⁸ Steffner, Lena, Värdering av stadsmiljöer – en metod att mäta upplevelser, 2009.

⁷⁹ Se Länsstyrelsernas Kalejdoskop-projekt och dess fortsättning. Syftet med projektet ”har varit att göra fler människor delaktiga i arbetet med kulturarv och att lyfta fram fler berättelser kring olika kulturarv. Länsstyrelserna vill starta en diskussion om hur kulturarv skapas, förändras och används.” Se till exempel Länsstyrelsen i Jämtlands läns hemsida: <http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/ärkeologi-och-fornlamningar/kalejdoskop/Pages/default.aspx>, besökt 2013-04-30.

⁸⁰ Carlie, Anne och Kretz, Eva, *Sätt att se på fornlämningar*, 1998, s. 10.

⁸¹ Citat från Curman hos Grundberg, Jonas, Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag, 2000, s. 61.

⁸² Grundberg, Jonas, Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag, 2000, s. 61.

⁸³ Jensen, Ola, ”The art of valuating a heritage” i *Current Swedish Archaeology*, Vol 18, 2010, s. 153.

⁸⁴ Som exempel kan nämnas: Unnerbäck, Axel, Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, 2002. Schwanborg, Ingrid, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor, 2005. Kulturmiljöanalys: En vägledning för användning av DIVE, Riksantikvaren/Riksantikvarieämbetet 2009.

Unicitet och unik

Unicitet som begrepp kan härledas från latinet, och det betyder ”enda” eller ”blott en”. Unik definieras som något ”som är fullständigt ensam av sin typ eller art.”⁸⁵ Betydelsen i begreppet unik har kommit att förskjutas och har nu blivit mångtydig. Förutom den ursprungliga förklaringen ”enda” kan det i dag ha ett flertal betydelser, inte minst då det gäller att beskriva kulturhistoriska egenskaper. Några exempel är:

Udda/avvikande, något som skiljer ut sig från det vanliga.

Kännetecknande/utmärkande eller *typisk* för viss företeelse, avseende karaktärsdrag.

sällsynt förekommande, mer eller mindre ovanlig

särskilt tydlig, komplex eller välbevarad, mer än vad som är vanligt.

Av särskilt god kvalitet eller på annat sätt *av särskilt stort intresse*.

Äldst/störst/först, som ett slags rekordbegrepp.

På 1920-talet uppträder begreppet i utredningsmaterialet inför urvalet av de statliga byggnadsminnena.⁸⁶ Begreppet förekommer också i Saneringsutredningen från 1973. I den används "kulturhistoriskt värde" som samlingsord för ”estetiska, historiska eller liknande värden”.⁸⁷ I detta sammanhang delas också kulturhistorisk värdering in i två delar; en som handlar om kunskap och en som handlar om värdering. Kunskap handlar, enligt utredningen, om inhämtande av information som kan verifieras, till exempel när en byggnad har uppförts, vem/vilka som bott där eller hur många av samma typ som finns i landet. För att bedöma den sistnämnda parametern krävs dock att tillräckligt översiktligt kunskapsunderlag finns för då ”kan frekvensen fastställas och unikvärdet anges objektivt”. Lite senare i texten jämföras sällsynta företeelser med unikvärdet.⁸⁸

År 1984 tog Riksantikvarieämbetet fram en vägledning för att upprätta program för kulturminnesvård. I den framhölls att kulturhistoriska beskrivningar skulle motiveras med kulturhistoriska argument. Exempel på värderande egenskaper som angavs där var bland annat begreppsparat unik – representativ.⁸⁹ Dessa egenskaper fördes vidare under 1990-talet när systemet för värdering av kulturhistorisk bebyggelse utvecklades, men då med begreppsparat sällsynthet – representativitet. Tanken var då också att de två kriterierna

⁸⁵ <http://www.ne.se/sve/lang/unicitet> respektive <http://www.ne.se/sve/kort/unik>, Nationalencyklopedin, 2013-04-11.

⁸⁶ Geijer, Mia, *Byggnadsminnesmärkenas värde – bakgrund till 1935 års urval*, Skrift från Statens fastighetsverk, 2014, s. 19.

⁸⁷ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 23.

⁸⁸ Sanering III – Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse, SOU 1973:27, s. 23f.

⁸⁹ Carlie, Anne och Kretz, Eva, *Sätt att se på fornlämningar*, 1998, s. 26f och där anförda källor.

sällsynthet och representativitet alltid skulle bedömas utifrån ett lokalt, regionalt eller nationellt perspektiv.⁹⁰

Argumentationen i Saneringsutredningen handlade om att få en uppfattning om mängden byggnader med kulturhistoriskt värde, dock utan att jämföra detta med det faktiska värdet. I det efterföljande arbetet på Riksantikvarieämbetet har troligen sedan en sammanblandning av de helt olika och icke jämförbara kriterierna gjorts. Konsekvensen av detta har blivit att den argumentation som många gånger förs fram i kulturhistoriska värderingssammanhang är mer otydlig än vad den hade behövt vara.

Inställningen att "unik" är ett värderingsbegrepp har fått ett mycket stort genomslag inom kulturmiljövården och bland allmänheten. Företeelser tillskrivs nästan automatiskt ett högt kulturhistoriskt värde om det endast finns en eller få kvar. Detta har inget med värdering att göra, men det kan ändå vara ett skäl för bevarande. Bara för att en företeelse existerar ensam kvar (eller i ett fåtal) betyder inte det att den per automatik har ett högt kulturhistoriskt värde. Dessutom används begreppet även för byggnader, föremål och andra företeelser som det finns flera eller många kvar av, vilket ytterligare bidrar till att vidga dess innebörd.

Vidare används ofta begreppet som ett förstärkningsord i alla möjliga sammanhang, utan att förklaras närmare. Några vanliga exempel på hur begreppet används är "inte lika unik som", "helt unikt", "mycket unika anläggningar/objekt", "unika och omistliga värden" eller "ganska unik". De tre sistnämnda faller dessutom på sin egen orimlighet om hänsyn tas till begreppets egentliga betydelse. En sällsynt företeelse kan givetvis ha ett högt kulturhistoriskt värde. Exempelvis kan den ha stor betydelse som källa till viktiga kunskaper som inte går eller är svåra att utvinna ur andra företeelser, men då är det kunskapspotentialen som konstituerar värdet.

Inom naturvården har man länge använt sig av bristanalyser av arter, habitat och naturtyper, så kallade rödlistor, som underlag för beslut om skyddsåtgärder och andra insatser för att bevara naturvärden. Ett motsvarande tillvägagångssätt skulle mycket väl kunna tillämpas även på kulturarvet, exempelvis "rödlistor" med hotade byggnadstyper, markanvändningar eller bruksföremål. Sådana bristanalyser kan fungera som underlag för prioriteringar, men kan inte tjäna som utgångspunkter för bedömning av företeelsers kulturhistoriska värde.

Autenticitet

I Nationalencyklopedin kopplas begreppet autenticitet till "äkthet".⁹¹ Detta är ett sätt att närma sig begreppet som sedan 1960-talet, har kommit att få en mycket frekvent

⁹⁰ Unnerbäck, Axel, Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, 2002., Schwanborg, Ingrid, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor, 2005.

användning i, framför allt konserverings- och restaureringssammanhang, och då ofta underförstått som en inneboende kvalitet/egenskap i fysiska företeelser (mestadels kopplat till materialet i byggnader och föremål).⁹² Ett sådant synsätt kan dock innebära en uppfattning om att företeelser är frysta eller fossiliserade; något som är ovanligt då få företeelser kan finnas kvar helt oförändrade sedan de skapades.⁹³

Före 1960-talet användes knappt begreppet i kulturarvssammanhang.⁹⁴ Men det kom att slå starkt igenom i ICOMOS olika charters och konventioner under de kommande decennierna, i Unescos världsarvskonvention inte minst, där autenticitet är ett av kriterierna för urval och uppföljning av världsarv.⁹⁵ Innebörden i begreppet var dock starkt förknippat med den västerländska synen på kulturarv, historieskrivningen och nationsbyggandet under 1800-talet, och många länder utanför denna "kulturkrets" kunde inte relatera till det.⁹⁶ Därför anordnade ICOMOS en konferens år 1994 (i Nara, Japan), som resulterade i ett dokument⁹⁷ där det slogs fast att det inte kan finnas några bestämda kriterier för att fastställa ett objekts autenticitet, utan det avgörs av olika kulturella kontexter.

Begreppets betydelse har kommit att förskjutas och bli mångtydig. Förutom med den inledande förklaringen "äkthet" kan det i dag också användas för att beskriva kulturhistoriska egenskaper i följande betydelser:

Ursprungligt/oförändrat, något som inte eller endast obetydligt påverkats eller ändrats över tid.

⁹¹ <http://www.ne.se/sve/autenticitet>, Nationalencyklopedin, 2013-04-11.

⁹² West, Susie, red., *Understanding heritage in practice*, 2010, s. 58. De anförda principerna för konservering och restaurering i Venedig-chartern från 1964, med utgångspunkt i begreppet autenticitet (enligt beskrivningen ovan) har starkt kommit att påverka de senaste 50 årens arbete inom detta fält. Begreppet definieras som "Extent to which the identity to an object matches the one ascribed to it" i Svensk standard SS-EN 15898:2011: 3.1.7 Authenticity.

⁹³ West, Susie, red., *Understanding heritage in practice*, 2010, s. 59.

⁹⁴ Starn, Randolph, "Authenticity and historic preservation: towards an authentic history" i *History of the Human Sciences*, Vol. 15, No 1, 2002, s. 7, s. 9. Begreppet äkthet användes dock av Sigurd Curman och Edvard Alkman från slutet av 1800-talet.

⁹⁵ Internationell charter för bevarande och restaurering av minnesmärken och områden av historiskt intresse, 2:a internationella kongressen för arkitekter och tekniker inom kulturminnesvården, Venedig 1964, antaget av ICOMOS 1965. I sammanhanget måste påpekas att i föregångaren till denna charter, Aten-chartern från 1930-talet, finns inte begreppet autenticitet med (se vidare i Randolph Starns artikel); UNESCO:s konvention om skydd av världens kultur- och naturarv, 1972; Internationell deklaration för bevarande och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar, parker och landskap, Florens-deklarationen, antagen av ICOMOS 1982; Internationell charter för bevarande av historiska städer, Washington, antaget av ICOMOS 1987; ICOMOS International Cultural Tourism Charter Principles and Guidelines for managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance, Mexico 1999. Jokilehto J. 2006, *Considerations on authenticity and integrity in world heritage context*, i: *City & Time* 2 (1): 1.

⁹⁶ West, Susie, red., *Understanding heritage in practice*, 2010, s. 58. Starn, Randolph, "Authenticity and historic preservation: towards an authentic history" i *History of the Human Sciences*, Vol. 15, No 1, 2002, s. 8f. Turtinen, Jan, *Världsarvets villkor*, 2006, s. 60f.

⁹⁷ Larsen, Knut Einar, red., *The Nara Conference on Authenticity*, 1995.

Originalskick, avser något som inte medvetet ändrats, men kan ha slitits eller påverkats på annat sätt men utan att något väsentligt försvunnit eller lagts till.

Kontinuerligt förändrat/överlagrat, men där nya "årsringar" tillkommit utan att radera de tidigare vilket ger möjlighet att läsa företeelsens kulturhistoriska utveckling.

Präglad av tidens tand/patinerat, avser slitage, korrosion eller annan påverkan som ger ett intryck av ålderdom och lång tids bruk och funktion.

Spår av användning, med innebörden att företeelsen har slitspår som kan fungera som utgångspunkt för vetenskaplig analys av dess användning och funktion.

Rekonstruerat till historisk trovärdighet - d.v.s. företeelsen är helt eller till stora delar nytillverkad men efter äldre förlaga och utifrån kulturhistorisk sakkunskap vad gäller material och utförande. Ett rekonstruktionsarbete som utförts med kulturhistoriskt bekräftade metoder, tekniker och redskap benämns med *processuell autenticitet*.

Det är också på detta mångtydiga sätt som begreppet ofta används i arbets-, dokumentations- och värderingsmetoder som tagits fram de senaste decennierna.⁹⁸

Men det finns också exempel på mer problematiserande resonemang som pekar på graden av subjektivitet, olika personers referensramar samt betydelsen av kunskap och erfarenhet i bedömningar som rör autenticitet.⁹⁹

Autenticitet är ett relativt begrepp som, i varje enskilt sammanhang, måste förklaras och bedömas i förhållande till, för det sammanhanget specifika kriterier, till exempel tid, material, byggnadssätt eller stilart.

Integritet

Begreppet integritet kan härledas från latinet och har bl.a. betydelsen orörd, hel eller fullständig.¹⁰⁰ Liksom begreppet autenticitet har även integritet kommit att användas i flera av UNESCO:s charters och konventioner, bl.a. som kriterium för urval och uppföljning av världsarv, men då i huvudsak gällande de områden som pekats ut som naturarv.¹⁰¹

⁹⁸ Som exempel kan nämnas: Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 2002. Robertsson, Stig, *Fem pelare*, 2002. Schwanborg, Ingrid, *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor*, 2005. *Kulturmiljöanalys – En vägledning för användning av DIVE*, Riksantikvaren/Riksantikvarieämbetet 2009.

⁹⁹ Hidemark, Ove, "Autenticitet – vad är det?" i *Kulturmiljövard*, nr 1–2 1996. Autenticitet, temanummer, *Kulturmiljövard*, 4, 1994.

¹⁰⁰ <http://www.ne.se/sve/integritet>, Nationalencyklopedin, 2013-04-11.

¹⁰¹ Internationell charter för bevarande och restaurering av minnesmärken och områden av historiskt intresse, 2:a internationella kongressen för arkitekter och tekniker inom kulturminnesvården, Venedig 1964, antaget av ICOMOS 1965. UNESCO:s konvention om skydd av världens kultur- och naturarv, 1972. ICOMOS International Cultural Tourism Charter Principles and Guidelines for managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance, Mexico 1999. Jokilehto J. 2006, *Considerations on authenticity and integrity in*

Begreppet förekommer också i konserverings- och restaureringssammanhang och då som en parameter för att bedöma ett föremåls eller ett materials helhet och/eller orördhet i relation till eventuella åtgärder som vidtas.¹⁰²

Arkitektoniskt värde och konstnärligt värde

Dessa två begrepp är delvis sammanlänkade genom att ämnena arkitektur, arkitekturhistoria och konstvetenskap (tidigare konsthistoria) hade delvis gemensamma och överlappande utvecklingsspår under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Arkitekter har också ofta framhållits som konstnärligt gestaltande yrkesutövare.

Arkitektoniskt värde används vanligen för att tillskriva en byggnad eller en bebyggelsemiljö ett värde med utgångspunkt i dess arkitektoniska egenskaper.¹⁰³ Begreppet har sin grund i arkitekturämnet och vilka tidsaspekter det har ansetts omfatta har varierat över tid. Det har i sin tur att göra med hur ämnena arkitektur respektive arkitekturhistoria har utvecklats från slutet av 1800-talet och under 1900-talet.¹⁰⁴ Av olika propositioner och utredningar framgår det att det funnits en ambivalens om huruvida arkitektoniskt värde skulle ingå som en del i kulturhistoriska värden eller inte.¹⁰⁵ Begreppet ska inte förväxlas med *arkitekturhistoriskt värde* som innefattas i den kulturhistoriska dimensionen.

Konstnärligt värde används vanligen för att tillskriva en byggnad, en bebyggelsemiljö eller ett föremål ett värde med utgångspunkt i dess konstnärliga egenskaper.¹⁰⁶ Begreppet har sin grund i det konstvetenskapliga (tidigare konsthistoriska) ämnet och vilka tidsaspekter det har ansetts omfatta har varierat över tid. Av olika propositioner och utredningar framgår det att det funnits en ambivalens om huruvida konstnärligt värde skulle ingå som en del i kulturhistoriska värden eller inte.¹⁰⁷ Begreppet ska inte förväxlas med "konsthistoriskt värde" som innefattas i den kulturhistoriska dimensionen.

world heritage context, i: City & Time 2 (1): 1. Turtinen, Jan, *Världsarvets villkor*, 2006, s. 61f.

¹⁰² Robertsson, Stig, *Fem pelare*, 2002, s. 107ff. Svensk standard SS-EN 15898:2011: 3.2.3 Integrity.

¹⁰³ Se även kapitel 4, om estetiska aspekter.

¹⁰⁴ Geijer, Mia, *Ett nationellt kulturarv*, 2004, s. 35-50, s. 77ff.

¹⁰⁵ Prop. 1987/88:104, s. 47ff. Geijer, Mia, i: *Statens kulturfastigheter*, SOU 2013:55, bilaga 5, s. 275f och där anförda arbeten, t.ex. SOU 1922:12, s 46 f. Betänkande angående omorganisation av Överintendentsämbetet m. m. avgivet den 1 november 1915. Prop. 1917:258, s 29 ff. Prop. 1917:258, s 31 ff.

¹⁰⁶ Se även kapitel 4, om estetiska aspekter.

¹⁰⁷ Prop. 1987/88:104, s. 47ff. Geijer, Mia, i: *Statens kulturfastigheter*, SOU 2013:55, bilaga 5, s. 275f och där anförda arbeten, t.ex. SOU 1922:12, s 46 f. Betänkande angående omorganisation av Överintendentsämbetet m. m. avgivet den 1 november 1915. Prop. 1917:258, s 29 ff. Prop. 1917:258, s 31 ff. Geijer, Mia, *Byggnadsminnenas värde: Bakgrund till 1935 års urval*, Skrift Statens fastighetsverk 2014. s. 3ff.

Identitet och sociala aspekter

Identitet är ett ämne om vilket det skrivits och forskats i stor omfattning. Oavsett inriktning, om det handlar om personlig identitet eller nationell identitet, berörs alltid samma problematik: förhållandet mellan den enskilde, den andre och de andra. Identitet, identifikation med andra, handlar således om relationer och är något mycket basalt för det sociala livet. Hur dessa relationer fungerar är dock inte självklart.

Likhet är förstås något viktigt för människors relation med andra. Det är heller inte särskilt kontroversiellt att påstå att människor påverkas av dem de identifierar sig med. Likhet är ofta också ett centralt tema och syn på identitet i argument för kulturarvet.¹⁰⁸ Men det finns dock helt andra ingångar och förståelse för identitetens betydelser och som handlar om att människor bara blir människor genom se sig själva genom andra. En människa utvecklar inte sin identitet genom att efterlikna utan genom att sätta sig in i den andres ställe: det handlar således inte om att första hand förstå sig själv utan att förstå en annan människa och andra sätt att vara människa. Detta ger en diametralt motsatt ingång för arbetet med kulturarv och kulturmiljö.¹⁰⁹

Identitet framförs ofta som ett viktigt argument för bevarande, användning och utveckling av kulturarvet. Ibland likställs även de två begreppen kulturarv och identitet.¹¹⁰ Kulturarvet kan även beskrivas som rötter och som gör att människor förankras i historien.¹¹¹ Det kan också användas i exkluderande syfte, som verktyg för att särskilja grupper från varandra och då i meningen att det utgör olika grund för olika gruppers identitet.¹¹² Men även inkluderande synsätt poängteras; att kulturarv kan utgöra en mängd olika och föränderliga identiteter och livsstilar, individuella såväl som kollektiva.¹¹³

¹⁰⁸ Uppfattningen om att kunskap om det egna kulturarvet är förutsättningen för att förstå främmande kulturer är gammal och även i dag ett ofta förekommande argument. Nils Edvard Hammarstedt (1861-1939) skrev i om germanerna i Svenska folket Dess lefnadssätt, seder och forntro (*Sveriges Rike* från 1902, sp. 439-442); Ur Maja Hagerman, 2006. *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Prisma: Stockholm, sid. 327.

Se även t.ex. Högberg, Anders, *Mångfaldsfrågor inom kulturmiljövården*, 2013, s. 53ff, s. 142ff.

¹⁰⁹ Thomas Hylland Eriksen, 2004:37. *Rötter och fötter. Identitet i en ombytlig tid*. Nya Doxa: Nora; Stein Bråten, 1989. *Menneskedyaden. En teoretisk tese om sinnets dialogiske natur*. Universitetet i Bergen; Stein Bråten, 2000. *Modellmakt och altersentriske spedbarn: Essays on Dialogue in Infant and Adult*. Sigma: Bergen

¹¹⁰ Pettersson, Richard, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder*, 2003, s. 166.

¹¹¹ Grundberg, Jonas, *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning*, 2004, Svensson, Birgitta, "Identifiering och kategorisering" i: *Demokratiskt kulturarv? Tema Kultur och samhälle*, skriftserie 2006:1.

¹¹² Alzén, Annika, 1996. *Fabriken som kulturarv: frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950 – 1985*. Klein, Barbro, Tillhörighet och utanförskap. Om kulturarvspolitik och folklivsforskning i en multietnisk värld, i: *RIG. Kulturhistorisk tidskrift* Nr 1-2, 1997.

Grundberg, Jonas, *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*, 2000, s. 40.

¹¹³ Svanberg, Fredrik, Kulturarv, svenskhet och mångfald, i: *Att störa homogenitet*, 2013. Mahmood, Qaisar, Kulturarv, vems kulturarv?, i: *I valet och kvalet*, 2013. Högberg, Anders, *Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården*, 2013, s. 53ff, s. 142ff.

Begreppet identitetsvärde används ofta inom kulturmiljöarbetet för att beskriva människors relation till kulturarv och kulturmiljö, dock oftast utan att faktiskt undersöka vad berörda personer anser. Det är nära förknippat med begreppet upplevelsevärde¹¹⁴, men handlar mer entydigt om sociala aspekter som t.ex. anknytning, gemenskap eller sammanhang och som människor tillskriver en företeelse och som har betydelse för den egna identiteten.¹¹⁵ I internationella dokument används ofta begreppet "social value".¹¹⁶ En viss betydelseglidning förekommer då begreppet ibland används med utgångspunkt i en företeelse i sig, t.ex. "byggnaden har ett stort identitetsvärde för stadsdelen".

Begrepp rörande verksamhet

Kulturmiljöarbete

Kulturmiljöarbete är all verksamhet som utgår från den fysiska miljöns kulturhistoriska dimension. Det vill säga en verksamhet där kulturmiljö används som en utgångspunkt och med avsikten att vårda, skydda, utveckla samt förmedla kunskap om kulturhistoriska företeelser och deras värden.

Många olika myndigheter, organisationer och aktörer är verksamma inom kulturmiljöarbetet; bland andra Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser, regionala och kommunala museer, kommuner och samt aktörer inom civilsamhället, till exempel hembygdsföreningar.

Begreppet kulturmiljöarbete har de senaste åren kommit att användas synonymt med begreppet kulturmiljövård.¹¹⁷

Kulturarvsarbete

Kulturarvsarbete avser arbete med kulturarv som utförs av aktörer inom kulturarvsområdet, liksom av andra aktörer som ska beakta kulturarv i sin verksamhet.¹¹⁸

Kulturvård

Kulturvård är ett akademiskt ämne och verksamhet som rör vård, utveckling och hållbart brukande av materiella såväl som immateriella kulturhistoriska företeelser. Inom ämnet

¹¹⁴ Unnerbäck, Axel, *Kulturhistoriskt värdering av bebyggelse*, 2002, s. 89f.

¹¹⁵ Se även beskrivning av begreppet upplevelsevärde i detta kapitel.

¹¹⁶ Mason, Randall, "Assessing values in conservation planning" i *The Heritage Reader*, 2008, s. 105. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance - The Burra Charter, 1999, s. 12. Conservation principles, English Heritage, 2008, s. 32.

¹¹⁷ SOU 2012:37, s. 77. Prop. 2009/10:3, s. 74f.

¹¹⁸ Definition från Riksantikvarieämbetets strategi 2010–2013 *Tänka i tid*.

utforskas även sociala och kulturella processer som definierar kulturarv. Ett kulturvårdande förhållningssätt är mångdisciplinärt och bygger på såväl kultur- och samhällsvetenskapliga som tekniska och naturvetenskapliga kunskapsområden. Den engelska motsvarigheten till kulturvård är *conservation*.

Begreppet kulturvård introducerades av Sverker Jansson med boken *Kulturvård och samhällsbildning* 1974¹¹⁹. I bokens förord skriver riksantikvarien Roland Pålsson och styresmannen för Nordiska museet Harald Hvarfner att ”kulturminnesvården vidgas till kulturvård inom ramen för en allmän miljöpolitik och förankras vid sidan om de antikvariska institutionerna och museerna även i kommunernas, landstingens och länsstyrelsernas arbete”¹²⁰.

På engelska används begreppet *conservation* på två olika sätt: dels på ett övergripande plan för hela det kulturvårdande fältet och dels för det vi på svenska vanligtvis menar med ”konservering”.^{121 122} För det överordnade begreppet valde man vid Göteborgs universitet begreppet ”kulturvård” och kulturvård etablerades där som akademiskt ämne 1978. Utbildning inom kulturvård ges sedan 1990 även vid Högskolan på Gotland (nuvarande Uppsala universitet, Campus Gotland).

Idag utbildas bland annat konservatorer, föremålsantikvarier, bebyggelseantikvarier, bygg- och trädgårdshantverkare och landskapsvårdare inom ämnet. Verksamma inom arbetet med kulturvård finns bl.a. vid Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser, museer, kommuner samt företag och ideella organisationer.

Konservering

Konservering (en. *conservation*) definieras enligt den europeiska standarden *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions* som ”measures and actions aimed at safeguarding cultural heritage while respecting its significance, including its accessibility to present and future generations”. Termen ”significance” definieras vidare som ”combination of all the values assigned to an object”.¹²³

¹¹⁹ Rosvall, Jan & Olsson, Lars Eric, Konservatorns yrkesroll och utbildning, Konservatorn : definition av yrket ; "Dresden-rekommendationen" : resolution, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, 1989.

¹²⁰ Jansson, Sverker, *Kulturvård och samhällsbildning*, Nordiska museet, Stockholm, 1974

¹²¹ Rosvall, Jan & Olsson, Lars Eric, Konservatorns yrkesroll och utbildning, Konservatorn : definition av yrket ; "Dresden-rekommendationen" : resolution, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, 1989.

¹²² För definition av ”konservering”, se nedan.

SS-EN 15898:2011 Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. SIS, Swedish Standards Institute, på svenska *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner*, brödtextern i standarden är ännu inte översatt till svenska.

Konsivering innefattar *förebyggande konsivering* (en. preventive conservation) och *aktiv konsivering* (en. remedial conservation) och restaurering (en. restoration).¹²⁴ Förebyggande konsivering definieras som ”measures and actions aimed at avoiding or minimizing future damage, deterioration and loss and, consequently any invasive intervention” och aktiv konsivering som ”actions applied directly to an object to arrest deterioration and/or to limit damage”.¹²⁵ Förebyggande konsivering rör således främst indirekta åtgärder för riskhantering i anslutning till ett objekt men även underhåll (se vidare nedan), Restaurering är åtgärder som görs för att underlätta ett objekts förståelse eller användbarhet (se nedan). Aktiv konsivering innebär åtgärder som utförs direkt på själva objektet.

Restaurering

Restaurering (en. Restoration) definieras enligt den europeiska standarden *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions* som: ”actions applied to a stable or stabilized object aimed at facilitating its appreciation, understanding and/or use, while respecting its significance and the materials and techniques used”¹²⁶

Rekonstruktion

Rekonstruktion (en. reconstruction) definieras enligt den europeiska standarden *Conservation of cultural property – Main general terms and definitions* som ”re-establishment of an object to an inferred earlier form using existing or replacement material”.¹²⁷

Renovering, reparation och underhåll

Renovering (en. renovation) definieras som: ”action of renewing an object without necessarily respecting its material or significance.” Reparation (en. repair) är: ”actions applied to an object or part of it to recover its functionality and/or its appearance”.¹²⁸

¹²⁴ SS-EN 15898:2011 Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. SIS, Swedish Standards Institute, på svenska *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner*, s. 10.

¹²⁵ SS-EN 15898:2011 Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. SIS, Swedish Standards Institute, på svenska *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner*, ss 10-11..

¹²⁶ SS-EN 15898:2011 Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. Svensk titel: *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner*, s. 11.

¹²⁷ SS-EN 15898:2011, Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. Svensk titel: *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner* sid. 13.

¹²⁸ SS-EN 15898:2011, Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. Svensk titel: *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner* sid. 13.

Renovering skiljer sig därmed tydligt från konservering och restaurering genom att sakna krav vad gäller att ta hänsyn till objektets material och betydelse. Reparation däremot handlar primärt om att återställa funktionen hos ett objekt men *kan* vara liktydigt med restaurering *under förutsättning* att objektets betydelse respekteras *och* om åtgärderna genomförs baserat på vetenskapliga belägg för objektets tidigare tillstånd.¹²⁹

Ett preventivt förhållningssätt med regelbundet underhåll (en. maintenance) är fundamentalt för bevarandet av ”platser med betydelse”. I standarden definierar man underhåll som ”periodic preventive conservation actions aimed at sustaining an object in an appropriate condition to retain its significance”¹³⁰ (Se även förebyggande konservering ovan.)

Begreppens betydelse – i sitt sammanhang

De olika begrepp som redogörs för i detta kapitel har huvudsakligen utvecklats utifrån olika samhällsliga och akademiska behov att beskriva, värdera och skydda företeelser, som på olika sätt bedömts vara viktiga för att minnas och förstå förflutna händelser och skeenden.

Ofta finns ingen glasklar logik i varför vissa begrepp har kommit att användas i vissa sammanhang och under vissa tider. En genomgång av olika författningstexter rörande kulturmiljölagen, plan- och bygglagen, miljöbalken, skogsvårdslagen och förordningen om statliga byggnadsminnen samt flera andra dokument och skrifter ger inga eller mycket svepande, och delvis motsägelsefulla, förklaringar till de beskrivna begreppen och deras innebörd.

Begrepp är levande och ständigt föränderliga och de måste alltid definieras i sitt sammanhang. Användningen av begrepp måste därför vara genomtänkt och tydlig, så att det alltid, i det enskilda fallet, går att förstå vad de betyder.

¹²⁹ SS-EN 15898:2011, Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. Svensk titel: *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner*, sid. 13.

¹³⁰ SS-EN 15898:2011, Conservation of cultural property – Main general terms and definitions. Svensk titel: *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner* sid. 11.